

SOTAHISTORIAN TUTKIMUKSEN PROBLEMATIIKKA JA METODIIKKA

Apulaisprofessori Matti Lauerma

I Problematiikkaa

1. SOTAHISTORIAN KÄSITE

Suomessa yleiseen käyttöön vakiintunut termi ”sotahistoria” on käännöslaina saksan (*die Kriegsgeschichte*) ja ruotsin (*krigshistoria*) kielistä. Jos termi tulkitaan kirjaimellisesti, sotahistoria on sotien ja niiden osataphtumien – sotaretkien, operaatioiden ja taistelujen – historiaa.

Käytännössä käsite on pakostakin avartunut huomattavasti laajemmaksi. Sodan kulkua on mahdoton ymmärtää ilman sodankäyntivälineen – sotalaitoksen – tuntemusta. Sotaikäyviin armeijain esittely on jo vanhastaan kuulunut miltei jokaisen sodan kirjoitettuun historiaan. Siihen on normaalitapauksessa sisältynyt ainakin organisaation, miesvahvuuksien, aseistuksen ja muun varustuksen sekä koulutuksen selostaminen.

Sotalaitoksen rakennustyö suoritetaan normaalitapauksessa rauhan aikana. Rauhan vuosinakin armeijaa pyritään jatkuvasti kehittämään tar-

koitustaan entistä paremmin vastaavaksi. "Sotahistoriaan" kytkeytyy täten se tutkimusala, jota saksalaiset nimittävät "armeijan historiaksi" (die Heeresgeschichte) tai "sotalaitoksen historiaksi" (die Geschichte des Kriegswesens).

Ranskassa ja Englannissa on jo kauan tunnettu termi, joka kattaa sekä sota- että armeijahistorian (l'histoire militaire, military history). Sen sanatarkka käännös "sotilashistoria" on joskus esiintynyt suomenkielisesä tekstissä, mutta ei ole siihen vakiintunut. Saksalaiset ovat toisen maailmansodan jälkeen pyrkineet käyttämään sota- ja armeijahistorian yhteisenä nimikkeenä sanaa "puolustushistoria" (die Wehrgeschichte)¹.

Lukuisien teosten kansilehdillä esiintyvä "Sotataidon historia" (History of the Art of War, l'histoire de l'art de guerre, die Geschichte der Kriegskunst, kriegskonstens historia) ei ole sotahistorian tarkka synonyymi. Sotataidon historiaa voinee luonnehtia eräänlaiseksi sodankäynnin kulttuurihistoriaksi. Se pyrkii ensisijaisesti tutkimaan ilmiöitä, jotka ovat olleet kunkin aikakauden sodankäynnille leimallisia tai johtaneet alan kehitystä uusille urille. Sotataidon historia joutuu täten käyttämään esimerkkiaineistonaan runsaasti sellaisia sotatoimia ja taisteluita, joiden välittömät strategiset ja poliittiset seuraukset ovat jääneet vähäisiksi ja jotka tämän vuoksi jäävät sotatapahtumien historiassa vähälle huomiolle.

2. SOTAHISTORIAN ALA

Sotahistorian alan kronologinen rajaaminen ei tuota vaikeuksia. Nykyisin yleisesti hyväksytyyn käsitykseen mukaan historiaan kuuluu ihmiskunnan koko menneisyys, ensimmäisten ihmisiksi katsottavien olen-tojen maapallolle ilmestymisestä nykyhetkeen saakka. Historiallisen menneisyyden jako esihistorialliseen ja historialliseen kauteen on lähinnä tutkimustekninen. Esihistoriaan kuuluvat aikakaudet, joilta ei ole säilynyt kirjallisia lähteitä tai joiden kirjallista jäämistöä ei ole kyetty tulkitsemaan. Johtopäätelmät joudutaan näiden kausien osalta tekemään muun lähdeaineiston, lähinnä esinelöytöjen varassa. Tutkimustyö jää enemmän arkeologien kuin varsinaisten historiantutkijain tehtäväksi.

Paljon ongelmallisempi on kysymys sotahistorian tutkimusalan asiallisesta rajaamisesta. Inhimillinen toiminta, jota historia tutkii ja esittelee, on pohjimmiltaan yksi ainoa jakamaton kokonaisuus, jossa "kaikki vaikuttaa kaikkeen". Historian jakaminen poliittiseen historiaan, kulttuu-

1) Vrt Gersdorff s 165-169

rihistoriaan, taloushistoriaan jne on aina tavallaan keinotekoisia, mutta käytännössä välttämätöntä karsinointia.

Kuten edellä olen todennut, sotahistoriaan — siinä merkityksessä, mikä tälle sanalle Suomessa nykyisin on annettu — kuuluu epäilyksittä sotien historia ja sen lisäksi sotalaitoksen rauhanaikainen kehitys. Nämä alat eivät kuitenkaan ole irrallaan muusta inhimillisestä kehityksestä. Jos niitä yritetään tutkia tästä kokonaiskehityksestä irralleen leikattuina kais-toina, tutkija asettaa itselleen näköalaa rajoittavat silmälaput. Paljon oleellisen tärkeätä jää näkemättä.

Sota on yksi politiikan käyttämistä menetelmistä, sodankäynnin tavoitteet ovat poliittisia. Rauhan aikaanakin sotalaitoksen vahvuutta, rakennetta, varustusta ja koulutusta jne koskevat ratkaisut perustuvat ensisijaisesti poliittisen tilanteen ja sen todennäköisen kehityksen arviointiin, jossa joudutaan ottamaan huomioon sekä ulko- että sisäpoliittiset näkökohdat. Sodan syytyessä poliitikot eivät vetäydy taustalle ja jätä syntynyttä tilannetta sotilasjohtajien omin päin selvitettäväksi, niinkuin maallikot merkillisen usein näkyvät kuvittelevan. Sikäli kuin korkein poliittinen ja korkein sotilasjohto eivät suorastaan ole samoissa käsissä, ne joutuvat toimimaan kiinteässä yhteistyössä. Poliittiset tavoitteet ja arviot vaikuttavat jatkuvasti sotatoimien suunnitteluun ja suunnitelmien toteuttamiseen.

Edellä todetusta seuraa, että sotahistoria ja poliittinen historia kytkeytyvät toisiinsa kiinteästi, jopa niin kiinteästi, että niiden välille on usein mahdoton vetää selvää rajaa.

Kytcentöjä sotahistorialla on runsaasti muihinkin suuntiin. Taloudellisten resurssien vaikuttaessa aina oleellisesti sodankäyntiin, sotahistorian tutkija tarvitsee usein taloushistorian tuntemusta. Sotatekniikan kehitys on sidoksissa vastaavaan ”siviilisektorilla” tapahtuneeseen kehitykseen, jonka selvittäminen kuuluu oppihistorialle jne. Toisarvoisena, mutta varsin ilmeikkäänä detaljina todettakoon, että sotilaspuku on kehittynyt jatkuvasti rinnan ja vuorovaikutuksessa siviilipuvun kanssa, jonka kehityksen seuraaminen kuuluu lähinnä kulttuurihistorian alaan.

Vaikka sotahistorian keskeisenä tehtävänä onkin aseellisen sodankäynnin menneisyyden tutkiminen, sen tutkimusalaa ei sovi rajata kovin ahtaaksi. *Arvi Korhonen* osui ilmeisen oikeaan todetessaan jo lähes neljä vuosikymmentä sitten — ehkä hivenen ajastaan edellä ollen — että ”nykyaikainen sotahistoriallinen tutkimus vaatii kaikkien sodankäyntiin vaikuttaneiden tekijöiden ja sodan vaikutusten tarkkaa selvittämistä.”²

Ongelmallisen ja samalla kiintoisan erikoistapauksen sotahistorian ja

2) Korhonen, *Hakkapelittain historia I*, Porvoo 1939, s V

muun historian välisessä rajankäynnissä muodostaa sotalaitoksen ja sodan vaikutus yhteiskuntaan. Tällaista vaikutusta ilmenee aina rauhankin aikana, mutta sen voima on tuntuvasti vaihdellut. Voimakkain se on ollut antiikin Spartan ja 1700-luvun Preussin kaltaisissa militaristisissa "varuskuntavaltioissa", heikointa siellä, missä on voitu tyytyä maan väestömäärään verrattuna pieneen, yhteiskunnan siviilisektorista melkoisen irrallaan olevaan ammattisotilasarmeijaan.

Sodan vaikutus siviiliväestön elämään riippunee ratkaisevimmin sodankäynnin totaalisuudesta. Vähäisin se lienee ollut 1700-luvun "kabinet-tisodissa", tuntuvin monissa antiikin ja 1900-luvun sodissa.

Miltä osin — esimerkiksi — se, mitä Suomen kotialueella koettiin vuosina 1941—1944, kuuluu sotahistoriaan? Ilmeisesti ainakin ilma-
pormitukset ja niiden sotilaalliset vastatoimenpiteet (lento- ja ilma-
torjuntajoukkojen toiminta) ovat sotahistorian alaa. Sen sijaan sellaiset
ilmiöt kuin elintarvikkeiden säännöstely, "musta pörssi" ja sotavuosien
omaleimainen huvielämä kuuluvat pikemmin talous-, sosiaali- ja kulttuu-
rihistorioitsijain alaan. Niitä tutkittaessa on sota tietysti aina otettava hu-
mioon taustatekijänä, mutta tutkijan ei tarvitse kovinkaan yksityiskoh-
taisesti selvittää sotatoimien kulkua.

3. MIKSI TUTKITAAN?

Sotahistorian tutkimus ja opetus on meillä kuten muuallakin koros-
tuneesti kaksijakoista. Sitä suoritetaan toisaalta yliopistoissa, toisaalta so-
talaitoksen omaan organisaatioon kuuluvissa tutkimuslaitoksissa ja kou-
luissa. Kummallakin alalla sillä on oikeutuksensa ja tavoitteensa.

Siviilisektorilla suoritettu tutkimus- ja opetustyö perustuu siihen kiis-
tattomaan tosiasiaan, että sodat ovat näytelleet ihmiskunnan kehityksessä
varsin keskeistä osaa. Ne ovat tuhonneet valtakuntia ja luoneet uusia, ai-
heuttaneet talous- ja yhteiskuntaelämässä suuria, jopa mullistavia muu-
toksia. Sodan paineessa on syntynyt teknisiä ja lääketieteellisiä tutkimus-
tuloksia ja keksintöjä, jotka ovat sittemmin soveltuneet hyvin rauhan-
omaiseenkin käyttöön ja vauhdittaneet näiden alojen kehitystä. Vähäinen
ei ole ollut sotien vaikutus taiteenkaan kehitykseen. Sotaisista aiheista kir-
joitettujen maailmankirjallisuuden mestariteosten sarja ulottuu Homerok-
sen Iliasta Väinö Linnan Tuntemattomaan sotilaaseen, ehkä jo sen yli-
kin. Innoittavia aiheita sodat ovat antaneet myös maalaus-, kuvanveisto-,
sävel- ja myöhemmässä vaiheessa elokuvataiteenkin mestareille.

Sota on siihen mukaan tai sen jalkoihin joutuneelle harvoin yksinomaaisesti tai voittopuolisestikaan miellyttävä elämys. Lukemattomille yksilöille se on ollut syvästi vastenmielinen, kauhistava kokemus, jonka kernaasti pyyhki pois muististaan. Näin ollen on täysin ymmärrettävää, että myös sotahistorian tutkimukseen on usein suhtauduttu penseästi tai suorastaan vihamielisestikin. Ideologisin perustein — tai niiden varjolla — on jopa vaadittu sotien pyyhkimistä pois historiasta, ”ihmiskunnan järjestyneestä muistista”.

Näiden vaatimusten johdosta on todettava, että menneisyyteen sisältyy sotien ohella runsaasti muutakin, joka joillekin yksilöille tai suurille ihmisjoukoillekin on vastenmielistä ja kauhistavaa: tuhoisia luonnonmullistuksia ja kulkutautiepidemioita, aineellista kurjuutta ja henkistä pimeyttä, räikeitä yhteiskunnallisia epäkohtia ja törkeitä rikoksia. Jos kaikki menneisyyden kuvan ”siistimistä” koskevat vaatimukset otettaisiin huomioon, kuvasta ei jäisi paljoa jäljelle.

Menneisyyden tapahtumat ja ilmiöt eivät kuitenkaan ole tieteellisin perustein jaettavissa myönteisiin ja kielteisiin, miellyttäviin ja vastenmielisiin. Harkittaessa, mikä valitaan historiallisen tutkimuksen kohteeksi, mikä sivuutetaan, ratkaisevaksi kriteeriksi pyritään asettamaan kunkin tapahtuman, tapahtumasarjan tai ilmiön arvioitu ”historiallinen merkitys”, ts sen vaikutus historian kokonaiskulkuun. Tämänkään periaatteen soveltaminen ei tietysti voi olla täysin objektiivista. Opiskeluvaiheensa sivuuttanut tutkija yleensä valitsee tutkimuskohteensa itse, jolloin sen valintaan voivat ratkaisevastikin vaikuttaa henkilökohtaiset, tutkimuksen kokonaisuuden kannalta toisarvoiset tekijät. Sinänsä päteviä tutkimuksia on kirjoitettu perin mitättömiltäkin näyttävistä aiheista, ja toisaalta joutuu historiallisen tiedon etsijä usein hämmästyen toteamaan, että jostakin yleisesti tärkeäksi tunnustetusta aihepiiristä ei ole olemassa ainoatakaan edes miten kuten kelvollista teosta.

Valinnan pysyessä edes riittävän objektiivisena se kuitenkin takaa varman elintilan akateemiselle sotahistorian tutkimukselle. Sotia ei voi pyyhkiä pois historiasta ilman että sen kokonaiskuva pahoin vääristyy. Samanlaiseen vääristymään johtaisi tietysti myös sotahistorian epäasiallinen ylikorostus. Ihmiskunta toki on sentään tehnyt olemassaolonsa aikana paljon muutakin — luullakseni merkittävämpääkin — kuin käynyt sotia.

Akateeminen historiantutkija yleensä katsoo tekevänsä ”tiedettä tieteen vuoksi”, oman, tutkijatoveriensä ja parhaassa tapauksessa laajempienkin piirien tiedonjonon tyydyttämiseksi. Niin sanottua ”käytännöllistä hyötyä” — esimerkiksi käyttökelpoisten neuvojen antamista mahdollisen

tulevan sodan varalta — hän ei juuri tavoittele, mutta voi silti tietysti sellaisia löytää ja muille jakaa.

Sotalaitoksen piirissä suoritetun historiantutkimuksen tavoitteet ovat nähdäkseni ongelmallisemmat. Sen merkitystä on perusteltu ainakin seuraavilla näkökohdilla:³

- 1) Sotahistorian tuntemus kuuluu sotilaan yleissivistykseen. Peruste on siis sama, jolla tulevat papit velvoitetaan opiskelemaan kirkkohistoriaa ja tulevat lakimiehet oikeushistoriaa. Tällä perusteella sotahistoria kuuluu sotakoulujen opetusohjelmaan, yleensä sitä runsaammin tuntimäärin, mitä korkeampiasteinen opinahjo on kyseessä.

Peruste on ilmeisen asiallinen. Riippumatta siitä, onko oman ammattialan menneisyyden tuntemuksesta ”käytännöllistä hyötyä” vai ei, sen tuntemus kuitenkin helpottaa tämän alan nykyisyyden ymmärtämistä ja sopeutumista siihen.

- 2) Sotahistoria antaa opetuksia, jotka ovat sovellettavissa käytäntöön ja joiden avulla sotilas voi löytää oikean ratkaisun eteensä tuleviin ongelmiin.

Omaehtoisen sotakokemuksen arvo on aina ja yleisesti tunnustettu. Miksi ei siis sotilas voisi hyötyä myös muiden kokemuksista, ei vain aikalaistensa, vaan myös aiempien sukupolvien saamista? On huomautettu, että etenkin pitkinä rauhan kausina, joina upseereilla ei ole tilaisuutta hankkia sotakokemusta, sotahistorian tutkiminen käy hyvin sen korvikkeesta. Asia ei kuitenkaan ole aivan yksinkertainen. ”Opettavaisten” esimerkkien kerääminen historiasta ei ole vaikeata, niiden soveltaminen käytäntöön on ilmeisen ongelmallista.

Hyvin tunnetun vaikeuden tuottaa sotakokemuksen vanhentuminen, jonka keskeisin syy on tekniikan kehitys. Tämä kehitys oli vuoden 1800 tienoille saakka varsin verikkaista, 1800-luvulla sen vauhti näkyvästi kiihtyi, meidän vuosiluvullamme se on ollut ennen kokemattoman nopeata. Vanhentuminen ei kuitenkaan ole ollut kaikilla aloilla yhtä nopeata. Nykyhetken lentäjälle ja ilmatorjuntamiehelle lienevät toisen maailmansodan loppuvuosienkin kokemukset ja enimmältään auttamattoman vanhentuneita, viime vuosina ilmestyneissä sissitoiminnan oppaissa sen sijaan suositellaan modernin tekniikan huippusaavutusten ohella välineitä ja menetelmiä, jotka ovat olleet alkukantaiselle soturille tuttuja jo vuosituhsia sitten.

---

3) Vrt Gersdorff s 126—128 sekä Eric Muraise, Introduction à l'histoire militaire, Paris, Limoges, Nancy 1964 s 5—8

Sotakokemusten vanhentuneisuuden arvioiminen on usein osoittautunut vaikeaksi. — Ranskassa esiintyi 1700-luvulla voimakas taktikkojen koulukunta, jonka varman vakaumuksen mukaan antiikin helleenit ja roomalaiset olivat sodankäynnin ylittämättömiä mestareita. Koulukunnan tuotteliaat kärkimiehet (Folard, Mesnil-Durand, Joly de Maizeroy) väheksyivät parhaansa mukaan tulen merkitystä, koska antiikki ei tuliaseita tuntenut. Armeija oli aseistettava uudelleen pääosin teräaseilla ja taktiikka kehitettävä niiden käyttöön soveltuvaksi. Tämä doktriini oli sen verran utooppinen, että sitä ei sellaisenaan milloinkaan sovellettu taistelukentällä — Ranskan ilmeiseksi onneksi. Näiden antiikin ihailijoiden opeista löytyi kuitenkin myös yhtä ja toista sellaista, jota ranskalaiset ja heidän vastapehkurinsakin sovelsivat vuosina 1792—1815 käytäntöön melkoisen hyvin tuloksin.

Toinen, tuorempi esimerkki. — Ranskassa saarnattiin pitkän perinteen mukaisesti ensimmäisen maailmansodan aattovuosinakin herkeämättä hyökkäyshengen ratkaisevaa merkitystä. Tämän doktriinin mukaisesti toimiessaan Ranskan armeija vuosina 1914—1915 pusi kerran toisensa jälkeen päänsä liian kovaan seinään, vuodatti tuloksettomissa läpimurtoyrityksissä suorastaan kauhistavan määrän sotilaidensa verta. Puolustustaistelua ranskalaiset sen sijaan kävivät sisukkaasti ja menestyksellisesti. Kovia kokenut maa kesti sodan loppuun ja kuului sen päättyessä voittajiin.

Seurauksena oli doktriinin radikaali tarkistus. Olettaen ilman muuta mahdollisen uuden suursodan muodostuvan suurin piirtein päättyneen kaltaiseksi ranskalaiset näkivät maansa parhaan turvan vahvoin linnoituksiin tukeutuvassa puolustustaistelussa. Ranska rakennutti mahtavia pääomia niellen Maginot-linjansa, mutta laiminlöi kenttäarmeijansa aseistuksen ja liikkuvuuden kehittämisen. Taktillisessa koulutuksessa kiinnitettiin päähuomio puolustustaisteluun, aikanaan ylimainostettu ”l'esprit offensif” lamautui.

Nöyryyttävään rauhaan pakotetussa Saksassa kehitys kulki päinvastaiseen suuntaan. Maa joka oli kärsinyt tappion pitkässä näänytyyssodassa, ei halunnut uudelleen kokea samaa. Jos sotaan jälleen jouduttaisiin, sodankäynnin oli oltava samanlaista kuin Napoleonin päivinä ja vuosina 1870—1871, liikkuvaa, nopeisiin taisteluratkaisuihin pyrkivää. Tämän ohella Saksassa oivallettiin selkeästi ne mahdollisuudet, joita päättyneen sodan aikana syntyneiden, mutta siinä vielä melko toisarvoista osaa näytelleiden panssari- ja lentojoukkojen kehittäminen tarjosi. Voitettujen kykenivät siis katsomaan sekä kauemmas menneisyyteen että kauemmas tulevaisuuteen kuin voittajat. Ranskalainen ja saksalainen doktriini punnittiin

vastakkain touko—kesäkuussa 1940 — tunnetuin tuloksin.

JO Hannula kritikoi Sotataidon historiansa vuonna 1930 ilmestyneen ensimmäisen osan alkusanoissa upseereita, jotka väittävät ”vanhan ajan antikvoituneen sotataidon” tutkimusta hyödyttömäksi ja haluavat sotahistorian tutkimisen aloitettavan vuodesta 1914. Hän perustelee mielipiteensä varsin hyvin. Siitä huolimatta on ilmeistä, että sotahistorian tarjoamat opetukset ovat keskimäärin sitä käyttökelpoisempia, mitä tuoreempia ne ovat. Tämän ilmeisen tosiasian tunnustaen ”pragmaattinen”, käyttökelpoisia opetuksia etsivä sotahistorian tutkimus on sijoittanut painopisteensä lähimenneisyyteen.

Toinen sotahistorian tarjoamien opetusten hyödyntämistä vaikeuttava tekijä on historiallisen tapahtumisen ainutkertaisuus. Yleisesti hyväksytyyn käsityksen mukaan tapahtumat ja tapahtumasarjatkin voivat toistua suurin piirtein samankaltaisina, mutta sellaisenaan historia ei milloinkaan itseään toista. Näin ollen myöskään historian tarjoamat ratkaisumallit eivät milloinkaan kelpaa sellaisinaan. Niitä on sovellettava, ja soveltaminen vaatii todella hyvää historian tajua, tiettyyn aikaan ja paikkaan sidotun erottamista yleisemmin pätevistä.

Historia itse näyttää osoittavan, että sen tarjoamien opetusten hyödyllisyyttä ei pidä sen enempää ali- kuin yliarvostaakaan. Napoleon oli erinomainen historian tuntija, Fredrik Suuri ja (vanhempi) von Moltke kirjoittivat sitä itsekin, von Schlieffen löysi kuuluisan operaatiosuunnitelmansa esikuvan runsaat kaksituhatta vuotta aiemmin käydystä Cannaen taistelusta. Toisaalta voi historiasta helposti noukkia esiin kymmeniä ja satojakin sotapäälliköitä, jotka ovat loistavasti täyttäneet paikkansa, vaikka heidän sotahistorian tuntemuksensa on ollut kutakuinkin olematon.

Sotilaallisen toiminnan ala, jolla historian ja sen tutkimusmenetelmien tuntemuksesta on eniten hyötyä, on ilmeisesti tiedustelu. Viholliseen kohdistuvan tiedustelun tulosten analysointi on paljolta lähimpään menneisyyteen kohdistuvan historian tutkimusta. Vihollisyhtymä on siellä, minne se on viimeksi siirretty, sen komentajana on upseeri, joka viimeksi on tähän tehtävään määrätty tai virkaikänsä perusteella joutunut, sen vahvuus on alkuperäinen vahvuus vähennettynä siihenastisella poistumalla ja lisätynä saatujen vahvennusten määrällä jne. Viime vuosikymmeninä yleistynyt tapa kouluttaa historian tutkijan taidot saavuttaneita reservin upseereita tiedustelu-upseereiksi on osoittautunut tarkoitustaan vastaavaksi.⁴

Historian kirjoitusta, joka tyytyy pelkästään tapahtumien ulkokoh- taiseen selostamiseen, ei nykyisin hevin tunnusteta tieteelliseksi. Tutkijan edellytetään myös etsivän, löytävän ja esittelevän tapahtumien välisiä yh-

teyksiä, analysoivan tapahtumien kulkuun vaikuttaneita tekijöitä.

”Pragmaattista” historiankirjoitusta edustavien ammattisotilaiden teoksissa — etenkin oppikirjoiksi tarkoitetuissa — tämä pyrkimys analyysiin ilmenee usein hyvin korostuneesti. Taistelun tai operaation selostukseen liitetty analyysi muistuttaa läheisesti taistelu- tai sotaharjoituksen päätteeksi esitettyä kritiikkiä.

Tämä ”akateemisia” historiantutkijoita usein oudoksuttanut tapa ei sinänsä suinkaan ole epätieteellinen, mutta siihen sisältyy eräitä ilmeisiä vaaroja.

Arvostellessaan menneiden aikojen sotilasjohtajien ratkaisuja kriitiko helposti lähtee olettamuksesta, että asianomainen ratkaisuaan tehdesään tiesi kaiken, minkä hän itse tietää. Todellisuudessa arvostelun kohteella usein ei edes ollut mahdollisuutta hankkia tätä tietämystä muuta kuin pieneltä osalta. Hän joutui toimimaan niukkojen ja epävarmojen tiedustelutulosten varassa. Jos kriitikko tämän unohtaa, hän syyllistyy kärkeään virheeseen.

Toisinaan kriittikkona esiintyvä historiantutkija innostuu esittämään oman, mielestään aiempia kiistattomasti paremman ratkaisumallinsa. Tämä tapa on antanut aiheen pilapuheisiin historiaa kirjoittavista ”kerraaleista, jotka keskittävät voimansa viimeksi käydyin sodan voittamiseen”.

Laatuun vielä käy, jos tämä historioitsijan oma, myöhäsyntyinen ratkaisumalli esitetään varauksellisen a. Mutta jos hän julistaa ehdottomana totuutena: ”Näin olisi käynyt, jos olisi tehty niin ja niin”, hän ylittää tieteen rajat. Historia ei milloinkaan anna varmaa vastausta kysymyseen, johon sisältyy sana ”jos”. Lisäksi yhden tällaisen kysymyksen esittäminen oikeuttaa esittämään niitä useampiakin, vaikkapa loputtomiin saakka. Tätä tietä kulkien ajaudutaan mielikuvitusleikkiin, joka johtaa askel askeleelta yhä etäämmäksi historian todellisuudesta. ”Jossittelua” on siis syytä välttää, niin houkuttelevalta kuin se usein tuntuukin.

3) Usein on tähdennetty, että sotahistorialla on suuri merkitys ”isänmaallisen hengen” tai ”oikean sotilashengen” herättäjänä ja ylläpitäjänä. Toisin sanoen, historia tarjoaa strategisten, operatiivisten

---

4) Hyvä esimerkki on Englannin tiedustelupalvelun vuonna 1945 tekemä ratkaisu. — Sakea oli antautunut, sen äskeinen johtaja Adolf Hitler oli virallisesti ilmoitettu kuolleeksi, mutta hänen todellisesta kohtalostaan kulki runsaasti ristiriitaisia huhuja. Asia vaati pikaista ja huotettavaa selvitystä. Tutkimuksen suorittajaksi ei määrätty yleisesikuntaupseeria eikä Scotland Yardin huippumiestä, sen sai tehtäväkseen ansioitunut historiantutkija Trevor-Roper. Tämä teki lyhyessä ajassa niin tarkan työn, että hänen tutkimustuloksiaan ei sittemmin ole jouduttu mainittavasti tarkistamaan. — Ks H R Trevor-Roper, Hitlerin viimeiset päivät, (The Last Days of Hitler) 2. paimos, Helsinki 1963. Teokseen sisältyy myös tekijän selostus käyttämistään tutkimusmenetelmistä.

ja taktillisten opetusten lisäksi myös moraalisia, jotka ovat tarpeen ei ainoastaan sotilaille, vaan koko kansallekin, erityisesti sen nuorisolle. Edustava näyte tästä ajatustavasta on Neuvostoliiton lehdistössä muutama vuosi sitten nuorille neuvostokansalaisille esitetty kehoitus käyttää vapaa-aikansa ensisijaisesti urheiluun ja sotahistorian opiskeluun.

Tätäkin näkemystä ei ole syytä väheksyä. Suomenkin historia tarjoaa näyttöä siitä, että taisteluhenki voi tasoittaa suuremman lukumääräisen ja materiaalisen ylivoiman ja että kansakunta, joka säilyttää itseluottamuksensa ja kykenee keskittämään voimansa maansa puolustamiseen, voi kunnialla selviytyä toivottomankin tuntuista tilanteista.

Moraalisten tekijäin merkitystä tähdentävä historioitsija on usein leimattu sotakiihkoilijaksi tai ”sodanlietojaksi”. Leima ei kaikissa tapauksissa ole ollut aiheeton. Asiastaan innostunut, korostuneesti nationalisistisen ajatustavan omaksunut sotahistorioitsija voi helpostikin luisua sen rajan yli, joka erottaa objektiivista totuutta tavoittelevan tutkijan propagandistista. Hän saattaa intoutua tekemään ”urhoollisista esi-isisistä” huomattavasti suurempia sankareita kuin nämä todellisuudessa ovat olleet. Hän voi ”unohtaa” maansa sotahistorian vähemmän kunniaakkaat piirteet ja vaiheet tai kuitata ne asiattoman vähällä ja myös perusteettomasti väheksyä ja halventaa kansoja, jotka aikanaan ovat olleet maan vihollisia — ja kenties ovat joskus tulevaisuudessa jälleen sen vihollisia.

Tällaisten piirteiden löytäminen sotahistoriallisesta kirjallisuudesta ei ole kovinkaan vaikeaa. Kyseessä on tietysti historian vääristely, jota tieteellisessä katsannossa on mahdoton hyväksyä. Moraaliopetuksenakin sen arvo on kyseellinen. Valheelliselle perustalle rakennettu taisteluhenki saattaa toden tullen helposti romahtaa.

Toisaalta ei tällainen historian ”korjailu” juuri ole tarpeenkaan. Siihen hairahtumatta voi miltei minkä tahansa kansan historiasta löytää moraalisesti opettavia esimerkkejä — sekä myönteisiä että kielteisiä. Esimerkkejä siitä, miten taistelutahtoinen joukko on lyönyt ylivoimaisen vihollisen, esimerkkejä siitä, millaisiin seuraamuksiin laiminlyönnit, velttous, arastelu, velvollisuudentunnon ja kurin puute ovat johtaneet. Negatiiviset esimerkit saattavat usein olla opettavampia kuin positiiviset.

Toisarvoisena, mutta kiintoisana seikkana todettakoon tässäkin se tuttu tosiasia, että sotahistorialla on viihteenäkin melkoinen merkitys. Näytöksi tästä riittää se jatkuva suosio, jota aihepiiriltään ja tasoltaan perin kirjava ”sotakirjallisuus” Suomessakin nauttii. Tätä suosiota on ahkerasti päivitelty, usein paheksuttukin, mutta se on monin tavoin ymmärrettävä. Sotaveteraanit vertailevat kernaasti kokemuksiaan muiden

esittämiin, nuoremmille sota on jo outoutensakin vuoksi kiinnostava ilmiö. Sotatapahtumat ovat monilta osiltaan dramaattisia ja jännittäviä. Hyvän kynämiehen kirjoittamana sotahistoria saattaa hyvinkin vetää vertoja jännittäväälle seikkailuromaanille. — Toinen asia on sitten, onko sodan esittäminen pelkästään reippaana seikkailuna asiallista.

4. TUTKIJAT

Edellä on jo todettu, että sotahistorian tutkijat ovat meillä — kuten muuallakin — kauan jakaantuneet ja jakaantuvat paljolta vielä nykyisinkin kahteen toisistaan erottuvaan ryhmään. Toinen on saanut valmennuksen tehtävänsä yliopistojen ja korkeakoulujen humanistisissa tai niihin rinnastettavissa tiedekunnissa, toinen sotakouluissa. Kummallakin koulutuksella on helposti todettavat etunsa ja puutteensa.

Yliopistokoulutuksen saaneella tutkijalla on jo peruskoulutusvaiheen (filosofian kandidaatin tms tutkintoon kuuluvien opintojen) päätyttyä laaja ja melko syvällinenkin historian tuntemus. Pakolliset käytännölliset harjoitukset yhdessä historianfilosofian, historiografian ja metodiopin teoreettisen opiskelun kanssa ovat jo tässä vaiheessa tuottaneet hänelle ainakin tyydyttävän valmiuden tutkimustehtävien itsenäiseen suorittamiseen.

”Akateemisen” koulutuksen saaneen historiantutkijan käytännöllinen sotilasalan tuntemus sen sijaan yleensä rajoittuu rauhan aikoina — parhaassa tapauksessa — siihen, minkä parilla kertausharjoituksella täydennetty reservinupseerin koulutus antaa. Sodan ovat antaneet niihin osallistuneille kalliilla hinnalla hankittua, mutta epäämättömän arvokasta lisäkoulutusta. Reservinupseeria, joka on vuosikausia hoitanut rintamajoukoissa tai sotatoimiyhtymän esikunnassa usein sangen vaativia ja vastuullisia tehtäviä, tuskin voi pitää minään sotilasalan diletanttina.

Sotahistoriaa tutkimaan ryhtyvällä vakinaisen väen upseerilla on etunaan ammattialansa vankka tuntemus. Hänen historiantuntemuksensa saattaa sotahistorian osalta hyvin vetää vertoja nuoren siviilitutkijan saavuttamalle, muilta osin se on huomattavasti heikompi. Historiantutkimuksen metodien opettamiseen eivät sotakoulujen kurssit juuri tarjoa mahdollisuutta.

Kokemus on kuitenkin osoittanut, että kummankin ryhmän jäsenet voivat — jos hyvää tahtoa riittää — korjata koulutuksensa puutteet. Laaja-alainen historiantuntemus on saavutettavissa itseopiskelullakin. Historiantutkimuksen menetelmät, joista professorit toisinaan puhuvat tarpeetto-

man juhlavin sanakääntein, ovat nekin opittavissa omin päin, alan kirjallisuuden lukemisella ja käytännöllisellä harjoittelulla. Toisaalta eivät sotilaalliset ongelmatkaan — eräitä teknisiä lukuunottamatta — juuri ole niin vaikeita, etteikö niitä voisi oppia ymmärtämään ilman varsinaista sotilaskoulutustakin. Ovathan sotahistoriaa viime vuosina tutkineet jo eräät naisetkin, melko hyvin tuloksin.

Ansioituneet taidehistorian tutkijat ovat harvoin olleet lahjakkaita luovia taiteilijoita. Moni etevä taloushistorioitsija olisi liikemiehenä avunton. Samalla tavoin ei myöskään sotahistorioitsijan välttämättä tarvitse olla pätevä sotilas. Hyvälle tarkkailijalle asetettavat vaatimukset poikkeavat kaikissa näissä tapauksissa oleellisesti niistä, jotka asetetaan aktiiviselle käytännön miehelle.

Itsestään selvää kuitenkin on, että niin siviili- kuin sotilassektorillakin ohjattu opiskelu on tehokkaampaa, sujuu nopeammin ja johtaa varmemmin tuloksiin kuin omin avuin suoritettu. Suuremmissa maissa on sotahistoriaa tutkimassa jo miehiä, joilla on korkean sotilasarvon lisäksi myös korkein akteeminen oppiarvo. Meillä henkilöt, joilla on sekä yleisesikuntaupseerin että historianantutkijan koulutus, ovat perin harvinaisia. Pienelläkin maalla toivoisi olevan varaa antaa muutamalle sotahistoriasta kiinnostuneelle ja kyvykkääksi osoittautuneelle upseerille tällainen kaksinkertainen koulutus, joka tuottaisi armeijalla taatusti päteviä tutkijoita ja sotakoulujen opettajia. Siihen käytetyt varat tuskin menisivät hukkaan.

Toinen, jo tähänkin mennessä paljon käytetty keino tutkijakoulutuksen yksipuolisuudesta koituvien haittojen vähentämiseksi on sotilas- ja siviilitutkijain kiinteä yhteistyö. Pääesikuntien sotahistorialliset osastot ja niitä vastaavat laitokset, joiden vakanssit ensimmäiseen maailmansotaan saakka täytettiin miltei yksinomaisesti vakinaisen väen upseereilla, ovat sittemmin ottaneet palvelukseensa myös runsaasti yliopistojen kouluttamia siviilimiehiä. Suomessa tällaisen ratkaisun käyttökelpoisuus oivallettiin jo maan itsenäisyyden alkuvuosina. Silloisesta Sotahistoriallisesta toimistosta kehittyneellä Sotatieteen laitoksella on ollut palveluksessaan päteviä siviilitutkijoita, joista eräät ovat sittemmin kohonneet meidän historianantutkijaimme kärkijoukkoon. Vastaavasti ovat yliopistot vähin erin oppineet käyttämään sotahistoriaan perehtyneitä vakinaisen väen upseereita luennoitsijoina sekä opinnäytteiden ohjaajina ja tarkastajina. Sotahistorian tutkijoita yhdistäviin seuroihin ja elimiin (meillä Suomen Sotatieteelliseen Seuraan, Sotahistorialliseen seuraan ja Sotahistorialliseen toimikuntaan) on kuulunut ja kuuluu sekä vakinaisen väen upseereita että yliopistojen opettajia.

Sotalaitoksen organisaatioon kuuluvat tutkimuslaitokset ovat saaneet

— tai ottaneet — ensisijaiseksi tehtäväkseen kukin oman maansa sotahistorian tutkimisen. Tässä työssä on kuitenkin säännöllisesti jouduttu ulottamaan katse avarammalle alalle. Oman armeijan rauhanaikaistakin kehitystä seurattaessa on ollut tarpeen kiinnittää huomiota sen ulkomailta saamiin vaikutteisiin. Maan käymien sotien historiasta olisi ollut mahdoton luoda oikeata kuvaa ilman silloisen vihollisen ja mahdollisten liittolaisten ulkopoliittikan, sotalaitoksen ja sodankäynnin tuntemusta.

Edellä todetuista syistä nämä tutkimuslaitokset ovat tutkineet ennen muuta lähimenneisyyden sotia. Pitkinä rauhankausina ne ovat voineet suunnata katseensa kauemmaskin menneisyyteen. Hyvänä esimerkkinä on Ruotsi. Maa, joka vuoden 1814 jälkeen on onnistunut pysyttelemään kaikkien sotien ulkopuolella, on voinut teettää yleisesikuntansa sotahistoriallisella jaostolla laajoja ja perusteellisia tutkimuksia mm. 30-vuotisesta sodasta. Suuresta pohjansodasta ja vuosien 1808—1809 sodasta. — Rauhantilan säilyminen saattaa siis olla sotahistorian tutkimukselle edullista, toisin kuin monet näkyvät kuvittelevan.

Sotilaallinen organisaatio luo hyvän perustan tutkijain kiinteälle yhteistyölle, jonka varassa voi toteuttaa laajojakin tutkimussuunnitelmia. Tällä tavoin ovat meilläkin syntyneet sellaiset suurteokset kuin Suomen vapaussota vuonna 1918, Suomen sota 1941—1945 ja valmistumassa oleva talvisodan historia. Meidän yliopistoissamme tällaisen ryhmätyön tuottamat edut on oivallettu hitaammin. Muutoinkin siviilisektorilla suoritettu sotahistorian tutkimus on luonteeltaan individuaalisempaa. Sama toteamus koskee tietysti myös sitä runsasta tutkimustoimintaa, jota ammattisotilaat ovat suorittaneet yksityishenkilöinä, virka-ajan ulkopuolella tai vakinaisesta palveluksesta eronneina. Tutkimuksen kenttä on avara, tutkimisen arvoisia aiheita on suorastaan ylettömän runsaasti. Siviilitutkijat ovat oman maansa historian lisäksi kiinnittäneet huomiota myös maantieteellisesti etäisempiin aiheisiin. Tämä on monessa tapauksessa ollut edullinen ratkaisu. Ulkopuolinen pystyy yleensä asennoitumaan sodan historiaan objektiivisemmin kuin konfliktissa mukana olleen maan kansalainen.

II Metodiikkaa

1. HISTORIALLISEN TIEDON LUONNE

Historia kuuluu empirisiin tieteisiin, ts tieteisiin, joiden tutkimustulokset perustuvat kokeisiin ja havaintoihin. Kokeita historian tutkimus tosin

voi käyttää varsin vähän ja niiden todistusvoima on rajallinen.⁵ Pääasiallisena tutkimusmetodina siis on havainnointi, jonka kohteena on lähdemateriaali.

Tämä materiaali on usein pahasti aukollinen ja aina enemmän tai vähemmän epäluotettava. Tämä yhdessä historiallisen tapahtumisen monisäikeisyyden kanssa tekee ehdottoman varmojen tutkimustulosten saavuttamisen periaatteessa mahdottomaksi, käytännössäkin huomattavan vaikeaksi. Periaatteessa tosin kaikki empiirinen tieto on vain evidenssiä, todennäköisyystietoa, mutta todennäköisyyden asteessa on tieteiden välillä melkoisia eroja. Historiantutkimuksen tuloksilta ei siis voi — ainaakaan keskimäärin — odottaa samanlaista luotettavuutta kuin esimerkiksi fysiikan tai tähtitieteen saavuttamilta.

2. ASENNOITUMINEN TUTKIMUSTEHTÄVÄÄN

Jokaiselle tieteenharjoittajalle asetettuihin perusvaatimuksiin kuuluu kriittinen asennoituminen, velvollisuus suhtautua epäillen jokaiseen löytämäänsä tietoon ja esittää totuutena vain se, minkä katsoo sitovasti toteen näytetyksi.

Toinen perusvaatimus on asennoitumisen objektiivisuus. Tutkijan katsotaan olevan velvollinen suhtautumaan tutkimuksensa kohteeseen puolueettoman tuomarin tavoin, joka ei anna ideologisten ja kansallisten katsomustensa, puoluekantansa, henkilökohtaisten mieltymystensä, oman tai ryhmänsä edun vaikuttaa päätöksiinsä.

Eksaktien luonnontieteiden tutkijalle tällainen asennoituminen on helppoa. Kokemus on osoittanut sen saavuttamisen astetta vaikeammaksi tutkittaessa eräitä biologisia ilmiöitä — esimerkiksi suden käyttäytymistapoja. Vielä huomattavasti vaikeampaa tällaisen asenteen saavuttaminen on humanististen ja yhteiskuntatieteiden tutkijoille — ihminen kun yleensä samaistaa itsensä paljon helpommin toiseen ihmiseen kuin suteen. Yleisesti tunnustetaan täyden objektiivisuuden saavuttaminen historiantutkijalle mahdottomaksi, mutta hänet kuitenkin velvoitetaan pyrkimään tätä tavoitetta niin lähelle kuin hänelle on mahdollista.

Toisaalta tähdennetään, että historiantutkimuksen tavoitteisiin kuuluu ”ihmisen ymmärtäminen”.⁶ Tutkijalta vaaditaan, että hän kykenee ymmärtämään menneisyyden ihmisiä ja näiden tekoja, ts asettumaan heidän

---

5) Ks s 106

6) Kirn s 70

asemaansa ja seuraamaan tilanteen kehitystä heidän silminsä. Joskus on tässä yhteydessä puhuttu ”eläytymisestä”, mutta sana ehkä on harhaan johtava. Historiantutkijalle ei riitä romaanikirjailijan intuitiivinen ”vais-tonvarainen” eläytyminen toisen ihmisen osaan. Intuitio voi hänellekin olla hyödyllinen opas, mutta pelkästään sen varassa syntyneet oivallukset eivät ole tieteellisiä, todistettavissa olevia tutkimustuloksia. Historiatieteellinen ymmärtäminen edellyttää tieteellisellä perusteella olevaa psykologian tuntemusta ja lisäksi niiden olosuhteiden tuntemusta, joissa tutkimuksen kohteena olevat ihmiset ovat joutuneet toimimaan.

Objektiivisuuden ja ymmärtämisen vaatimukset ovat tavallaan keskenään ristiriitaiset, mutta ristiriita on kyettävä ratkaisemaan. Tässäkin historiantutkijalle kelpaa esikuvaksi tuomari, joka pyrkii tunnollisesti selvittämään syytetyn motiivit ja ne olosuhteet, joissa tämä on syytteeseen johtaneen tekonsa tehnyt, mutta ei mene tässä pyrkimyksessään niin pitkälle, että se johtaisi tinkimiseen oikeusperiaatteista.

Tässä yhteydessä on syytä todeta, että nykyisen käsityksen mukaan historiantutkijan on vältettävä moraalisten ja niihin verrattavien arvoarvoistelmien esittämistä, koska tällaiset ”tuomiot” ovat tieteellistä perustaa vailla. Tarkoituksenmukaisuusarvostelmat sen sijaan ovat sallittuja, usein välttämättömiäkin. Ei siis ole syytä esimerkiksi arvostella, onko jokin valtakunta tehnyt moraalisesti oikein vai väärin yrittäessään vallata naapurimaansa. Sen sijaan on lupa arvioida, vastasiko valloitusyritys valtakunnan todellisia etuja, ja sitä, miten tarkoituksenmukaisia operaatiosuunnitelma ja sen toteuttaminen tavoitteen saavuttamisen kannalta olivat.

3. SOTAHISTORIAN TUTKIMUKSEN ERIKOISLUONNE

Sotahistoriaa tutkitaan periaatteessa samoin metodein kuin historian muitakin tutkimusaloja. Käytännössäkään tämä ero ei ole suuri silloin, kun tutkimuksen kohteena on sotalaitoksen rauhanaikainen kehitys (armeijahistoria). Erikoispiirteistään huolimatta esikunta on tutkimuskohde lähellä valtionhallinnon siviilisektorin virastoa, asevelvollisarmeijan joukko-osasto oppivelvollisuuskoulua, sotakoulu siviilialan opisto tai korkeakoulua. Sotatoimet ja taistelut sen sijaan ovat toimintaa, jolle siviilielämässä ei ole selvää vastinetta. Niiden tutkija joutuu eräiden erikoislaatuisten vaikeuksien eteen.

Rauhan vuosille ja hiljaisen asemasodankin kausille leimallinen, usein tuskastuttavan intensiivinen paperisota lamaantuu sotatoimien vauhdin kiihtyessä. Kaiken asteisille johtajille tulee niin paljon tärkeämpää teke-

mistä, että kynäkäyttö supistuu vähiin. Kirjalliset käskyt ja ilmoitukset korvataan mahdollisuuksien mukaan suullisilla. Sotapäiväkirjoihin tuoreeltaan tehdyt merkinnät ovat lyhyitä ja hätäisiä. Tapahtumien kulkua valaiseva asiakirja-aineisto jää niukaksi. Tästä niukastakin materiaalista osa saattaa taistelutoiminnan aikana tuhoutua tai kadota jäljettömiin. Sitä hävitetään tahallisesikin, pelosta että se muutoin jäisi vihollisen käsiin, joskus myös sen vuoksi, että joku komentaja pelkää sen sisältävän itselleen epäedullista todistusaineistoa. Tutkija voi täten huomata lähdemateriaalinsa pahoin aukolliseksi.

Taistelutilanteessa sotilas joutuu usein keskittymään omaan tehtäväänsä niin täydellisesti, että kaikki muu jää hänen havaintopiirinsä ulkopuolelle. Havaintokykyä heikentävät myös sellaiset taistelevalle sotilaille tutut, normaaleiksi katsottavat tekijät kuin väsymys, jännitys ja pelko. Jos tässä tilassa olevalta sotilalta vaatimalla vaaditaan tietoja, hän usein katsoo parhaaksi ratkaisuksi esittää umpimähkäisiä olettamuksiaan varmoina havaintoina. Tämänlaatuisia tietoja ovat antaneet epäluokuisat tehtävässään epäonnistuneet tiedustelupartiot ja -lentäjät.

Taistelun jälkeen sotilalla on epätavallisen suuri houkutus poiketa totuudesta, paisutella kokemiaan rasituksia ja vaaroja samoin kuin omia saavutuksiaan. Virheistään ja laiminlyönneistään hän mieluummin vaikeenee. Ellei se ole mahdollista, hän kernaasti vähättelee niiden merkitystä tai työntää vastuun niistä toisten niskoille. Tällaiset tendenssit painavat leimansa kaikkeen sotatoimista kertovaan aineistoon, välittömästi esitetyistä ilmoituksista vuosikymmeniä myöhemmin annettuihin haastattelulausuntoihin ja julkaistuihin muistelmiin saakka. Sotahistorioitsijan lähdeaineisto siis on sekä niukempaa että epäluotettavampaa kuin historiantutkimuksen lähdemateriaali keskimäärin. Suuren taistelun tai operaation kulun tarkka rekonstruointi kuuluu epäilyksittä vaikeimpiin tehtäviin mitä historiantutkija voi suorittaakseen saada.

Objektiivisen asennoitumisen, ”molempien osapuolten kuulemisen” vaatimus korostuu, milloin tutkimuksen kohteena on avoin konflikti, esimerkiksi oikeudenkäynti tai poliittinen tai oppikiista. Sota ilmeisesti on kaikista ajateltavissa olevista konflikteista jyrkin, se kuuluu usein myös konflikteista laaja-alaisimpiin ja seurauksiltaan merkittävimpiin. Objektiivisen tarkkailijan asenteen saavuttaminen on täten sotahistoriassa ehkä tärkeämpää, mutta samalla vaikeampaa kuin millään muulla historiantutkimuksen alalla.

Tutkija samaistaa itsensä oman maansa armeijan sotilaaseen helpommin sen viholliseen. Vapautuminen tästä asenteesta on keskimäärin sitä vaikeampaa, mitä lähempänä tutkimuskohteena oleva sota ajallisesti on,

vaikeinta ilmeisesti siinä tapauksessa, että tutkija on itse siihen aktiivisesti osallistunut. Pyrkimystä objektiivisuuteen voivat vaikeuttaa muutkin tekijät. Jalkaväen upseeri kirjoittaa helposti sotahistoriaa toisin kuin tykistömiehen. Kumpikin tähdentää oman aselajinsa merkitystä ja saattaa silloin helposti yltyä liioittelemaan. Sotavuosilta tuttu ilmiö on, että virkapaikkaansa tiukasti sidottu esikuntaupseeri usein tunsi ja ymmärsi varsin puutteellisesti niitä fyysisiä rasituksia ja henkisiä järkytyksiä, jotka etulinjan taistelijan piti kestää. Etulinjan miehen oli ehkä vielä vaikeampi ymmärtää sitä, että suhteellisen mukavissa ja turvallisissa oloissa toimiva komentaja tai esikuntaupseeri saattoi kriittisessä vaiheessa luhistua musertavan raskaaksi kasvaneen työ- ja vastuutaakkansa alle. Tämä molemminpuolinen ymmärtämyksen puute tulee toisinaan näkyviin myös historiaa kirjoitettaessa.

Historiantutkijat ovat aikoinaan kiivaasti kiistelleet kysymyksestä, onko menneisyyttä tarkasteltava ensisijaisesti individualistisesta vai ko kollektiivisesta näkökulmasta, ts onko historiaa kirjoitettaessa huomio kohdistettava ensisijaisesti johtaviin ihmisyksilöihin vaiko suuriin joukkoihin. Kiista päättyi kompromissiin, toteamukseen, että molempia näkökulmia tarvitaan.

Sotahistoriassa, etenkin milloin sitä ovat kirjoittaneet korkeassa asemassa olleet sotilashenkilöt, individualistinen näkökulma on usein näkyvästi korostunut. Historiasta on tullut yksipuolisesti marsalkoiden, kenraalien ja amiraalien historiaa. Tällöin on unohdettu sinänsä päivän selvä tosiasia, että taistelun tai operaation lopputulos ei suinkaan riipu pelkästään komentajien tarmosta ja taidosta, vaan myös siitä, mihin heidän käskynalaisensa — rivimiehiä myöten — pystyvät. Vielä typerämpää tietysti olisi olettaa, että laadullisesti parempi yhtymä aina voittaisi huonomman, olipa sen johdossa kenraali kuka tahansa.

4. LÄHTEET

Historiantutkijan lähdemateriaaliksi voi kelvata kaikki, mitä menneisyys on jälkeensä jättänyt. Menneisyys sinänsä ei ole uudelleen herätettävissä eloon, mutta sen säilynyt jäämistö on jäljellä, ”tässä ja nyt”, tutkijan välittämän havainnoinnin kohteena. Sen varassa hän voi yrittää luoda ”kuvan menneisyydestä”, historiallisen rekonstruktion nimellä kulkevan ajatusrakennelman. Työssään hän on lähdemateriaalinsa armoilla sikäli, että hän itse ei voi alkuperäislähteiden määrää lisätä. Menneisyyden tapahtumat, jotka eivät ole jättäneet jälkeensä mitään lähdeaineistoa, jäävät

auttamatta historian ulkopuolelle, olivatpa ne miten kiintoisia ja tärkeitä tahansa.

Menneisyyden jäämistö on suorastaan ylettömän kirjava. Se ulottuu ihmisruumiin jäännöksistä runouden tuotteisiin, kielestä elokuviin, perinnäistavoista virallisiin asiakirjoihin. Seuraavassa on pakko tyytyä tarkastelemaan vain eräitä sellaisia lähderyhmiä, jotka ovat sotahistoriaa — erityisesti uusimman ajan sotahistoriaa — tutkittaessa keskeisessä asemassa.⁷

Valmisteilla olevan tutkimuksen lähdemateriaalin runkona ovat useimmiten viralliset asiakirjat, ts asiakirjat, jotka virkamies tai häneen verrattava on laatinut ja varmentanut. Niitä ovat mm lait, asetukset, ohjesäännöt, päiväkäskyt, viralliset pöytäkirjat ja sotapäiväkirjat, tili- kirjat, henkilöstö- ja varusteluettelot sekä — erittäin runsaana ja arvokkaana ryhmänä — virkakirjeet.

Vanhan ja keskiajan tutkijalla tällaista materiaalia on käytettävissään varsin niukalti. Aikakausina, joina kirjoitustaito oli suhteellisen harvinainen, sitä syntyi vähän, ja tästä vähästäkin melkoinen osa on asiakirjojen huolimattoman säilytyksen vuoksi tuhoutunut. Uuden ajan alusta lähtien asiakirjajäämistön määrä alkaa kasvaa, meidän vuosisadallamme se paisuu jo niin runsaaksi, että tutkija toisinaan on vaarassa hukkua siihen. Tämä tulva ei kuitenkaan jakaudu mitenkään tasaisesti sotilaallisen toiminnan eri aloille. Hallintoa ja huoltoa koskevia asiakirjoja on melko varhaisiltakin kausilta säilynyt riittämiin asti, taistelutoimintaa valaisevassa aineistossa saattaa olla — kuten edellä on todettu — ammottavia aukkoja.

Viralliset asiakirjat ovat syntyneet käsikirjoituksina. Asiakirjoja, jotka on tullut tarpeen saattaa laajojenkin piirien tietoon — esim lakeja ja ase- tuksia — on kuitenkin jo uuden ajan alusta lähtien myös monistettu, aluksi painamalla, sittemmin muitakin menetelmiä käyttäen. Historiallisesti arvokkaiksi katsottuja asiakirjoja on julkaistu kauan niiden syntyajan jälkeenkin, sekä erillisinä kokoelmina että muistelmateosten ja tutkimusten liitteinä.

Virallisia asiakirjoja pidetään melko luotettavina lähteinä, kahdellakin perusteella. Virkamiehen voi katsoa asiantuntijaksi sillä alalla, jolta hän asiakirjoja laatii. Tämä vähentää tietämättömyydestä johtuvien virheiden vaaraa. Virkavastuu, jonka alaisina asiakirjat syntyvät, puolestaan antaa jonkinmoisen takeen siitä, että niiden laatijat eivät huolimattomuuttaan tai tahallisesti poikkea totuudesta.

7) Lähdetyypeistä ks Bauer s 226—328; Renvall s 117—137; Samarán s 191—819

Mitenkään sokeasti ei virallisiin asiakirjoihin silti ole syytä luottaa. Virkamieskin on ihminen, hänkin voi hutiloida työssään, tehdä tahattomia erehdyksiä. Häntä painavalla virkavastuulla saattaa olla myös negatiivinen vaikutus. Virkamies voi salatakseen omat virheensä tai laiminlyöntinsä vaieta asiakirjaa laatiessaan seikoistan, jotka siinä ehdottomasti pitäisi mainita, tai antaa perättömäksi tietämiään tietoja.

Monet sotilashenkilöt ovat rauhankin aikana pitäneet omaa yksityistä päiväkirjaansa. Sodan aikana halu niiden pitämiseen on näkyvästi yleistynyt. Kun päiväkirjojen pitäjät voivat vapaasti ratkaista, minkä katsovat muistiin merkitsemisen arvoiseksi, niiden sisältö on varsin kirjava. Eräät sisältävät lyhyitä, kronikkamaisia merkintöjä päivän tapahtumista, toisten pitäjät kuvaavat varsin laajasti ei vain kokemuksiaan vaan myös vaihtelevia mielialojaan ja tunnelmiaan.

Päiväkirjoista suuri, ehkä suurinkin osa on tuhoutunut tai kadonnut, mutta melko runsaasti niitä on tallessakin, sekä yleisissä että perhearkistoissa. Huomattavassa asemassa olleiden upseerien pitämiä tai muutoin kiintoisiksi katsottuja päiväkirjoja on myös julkaistu. Julkaisija on kuitenkin usein poistanut tekstistä kohtia, jotka on arvioinut tavalla tai toisella arkaluontoisiksi, jopa muunnellut julkaisemaansa tekstiä. Julkaistun päiväkirjan todistusvoima ei täten ole kiistattomasti sama kuin alkuperäisenä käytettävissä olevan.

Autenttinen yksityispäiväkirja on usein lähde, joka täydentää virallisten lähteiden tarjoamaa tietoa, josta, josta voi sen korvatakin. Kun merkinnät tehdään tuoreeltaan, muistivirheiden ja jälkiviisauden vaara on vähäinen. Miehellä, joka kirjoittaa itselleen, ei juuri ole tarvetta poiketa tietoisesti totuudesta. Tahattomiin erehdyksiin hän kyllä usein syyllistyy, esimerkiksi kirjaamalla muilta kuulemansa huhut varmoina tosiasioina.

Yksityiskirjeiden kirjoituksen kultakausi ulottuu 1600-luvulta viime vuosisadan lopulle. Se oli aikaa, jolloin kirjoitustaito vähitellen yleistyi ja postinkuljetus oli jo järjestetty. Sittenmin puhelimen yleistymisen ja liikenteen kehityksen tarjoamat entistä paljon paremmat mahdollisuudet henkilökohtaisiin tapaamisiin ovat melkoisesti heikentäneet kirjeenvaihtoharrastusta, mutta eivät sitä tappaneet. Sota-aikoina, sukulaisten ja ystävysten joutuessa elämään pitkiäkin aikoja erillään toisistaan, se on näkyvästi elpynyt.

Yksityiskirjeiden säilymisen, tallentamisen ja julkaisemisen osalta pätee suunnilleen sama, mikä edellä on todettu yksityisestä päiväkirjasta. Myös säilytään ja todistusvoimaltaan nämä kaksi lähde ovat lähellä toisiaan. Olellisin ero on siinä, että kirje kirjoitetaan toisen henkilön, mahdollisesti useankin henkilön luettavaksi. Kirjoittaja voi vaieta tärkeis-

täkin asioista tai muunnella totuutta, välttyäkseen pahoittamasta kirjeen vastaanottajan mieltä tai joutumasta tämän silmissä epäedulliseen valoon. Kirjeen sisältöön ja sävyyn saattaa melkoisesti vaikuttaa myös tietoisuus siitä, että se joutuu tai voi joutua sensuurin tarkastamaksi.

Yksityiskirjeet sisältävät usein runsaastikin sellaista tutkijalle arvokasta tietoa, jota virallisista asiakirjoista saa turhaan etsiä. Yksityiskirjeitse on usein hoidettu sellaisiakin asioita, jotka luonteeltaan itse asiassa ovat täysin virallisia, mutta joista ei ole haluttu jättää jälkiä virka-arkistoihin.

Muistelmakirjallisuutta sodat ovat melkoisesti kartuttaneet. Osa kirjoitetuista muistelmista on julkaisematta jääneenä kadonnut tai päätenyt julkisiin tai perhearkistoihin, osa on julkaistu.

Kirjaimellisesti tulkittuna "muistelmä" on muistinvaraisesti laadittu kirjallinen tuote. Sellaisia eivät likikään kaikki muistelmateokset kuitenkaan ole. Kirjoittaja on usein käyttänyt hyväkseen myös omaa päiväkirjaansa, käytettävissään olleita yksityiskirjeitä, jopa virallisia asiakirjoja, toisten henkilöiden muistelmia ja tutkimuksiakin. "Muistelmä" saattaa täten tosiasiallisesti olla tutkimus kirjoittajansa toiminnasta.

Milloin muistelmateos on kirjoitettu ainakin pääosin muistinvaraisesti, siihen voi sisältyä runsaastikin muistin pettämisen aiheuttamia virheitä. Muistelmista löytää helposti myös jälkiviisautta ja omien tekojen kaunistelua. Voittoisankin sotilasjohtajan muistelmateokseen sisältyy usein runsaasti omien ansioiden paisuttelua, joka ääritapauksissa saavuttaa naivin itsekehun asteen. Tehtävässään epäonnistuneen kenraalin muistelmateokseen on toisinaan pakko suhtautua samoin kuin syytetyn tuomioistuimelle esittämään puolustuspuheeseen. Eräät melko vaatimattomassa virka- asemassa palvelleet henkilöt esiintyvät muistelmissaan maineikkaan valtiomiehen tai sotapäällikön viisaina salaisina neuvonantajina, jotka itse asiassa ovat sanelleet esimiehensä onnistuneet ratkaisut. Milloin kirjoittajan keskeisenä tavoitteena on taloudellisen hyödyn saavuttaminen, hän teoksensa menekin lisäämiseksi usein esittää siinä täytenä totena sensaatiojutuja ja herkullisia juoruja, joiden todenperäisyys on mitä suurimmassa määrin kyseellinen.

Muistelmat ovat täten lähteitä, joiden hyväksikäyttö edellyttää tutkijalta tiukan kriittistä asennoitumista. Ne sisältävät kuitenkin historiallista tietoutta niin runsaasti, että niitä useimmiten on mahdollista tutkimustyössä sivuuttaa. Virallisen aineiston muodostaessa tutkimuksen vankan luurangan muistelmat liittävät siihen elävemmän tuntuista lihaa ja verta.

Haastattelutiedot, joita lähimenneisyyden tutkija voi hankkia ja joiden hankkimiseen hänellä usein on suoranainen pakko, ovat lähdear-

voltaan lähellä muistelmia. Haastateltavankin muisti voi pahasti pettää, hänenkin lausumiinsa voi sisältyä jälkiviisautta, hänkin voi henkilökohtaisista syistä vaieta tiedossaan olevasta ja puhua perättömiä.

Haastattelija joutuu toimimaan tavallaan rikostutkijan tai sotavankia kuulustelevan tiedustelu-upseerin tavoin, mutta jokseenkin säännöllisesti vailla näiden valtuuksia. Hänen on houkuteltava haastateltava puhumaan — ja puhumaan totta. Tehtävä on usein varsin vaikea, lisäksi aikaa viepä. Yhden ainoan henkilön kunnolla suoritettu haastattelu esivalmisteluineen ja jälkiselvittelyineen vaatii usein täyden työpäivän, mahdolliseen matkustamiseen käytetty aika poisluettuna. Haastattelutiedon keräämiseen kannattaakin yleensä ryhtyä vasta tutkijan todettua ne lähdeaineistossaan olevat aukot ja ristiriitaisuudet, joiden täyttäminen ja selvittäminen ei muilla keinoin ole mahdollista.

Lehdistö tarjoaa tutkijalle runsaan ja monipuolisen lähdemateriaalin. Yksi ainoakaan suuren sanoma- tai aikakauslehden numero ei ole yhtenäinen lähde, vaan kokoelma useaan eri lähdetyyppiin kuuluvia kirjoituksia ja kuvia. Sanomalehden omaleimaisin osa on kuitenkin sen sisältämä uutisaineisto.

Tällä aineistolla on runsaasti historian tutkijan kannalta epäilyttäviä piirteitä. Uutista laativa toimittaja ei suinkaan aina ole asiantuntija alalla, josta joutuu kirjoittamaan. Hänelle on useimmiten tärkeämpää saattaa saamansa tieto nopeasti julkisuuteen kuin tarkistaa sen paikkansapitävyys. Monille lehdille on leimallista sensaatiojuttujen jatkuva etsiminen ja niiden toisinaan aivan yletön paisuttelu. Kiireinen painatus ja hätäinen tai suorittamatta jäänyt korjausluku aiheuttavat helposti virheitä, joita lukija ei aina pysty painovirheiksi toteamaan.

Näin ollen lehtien uutisaineisto on erittäin epäluotettavaa. Sotahistorian tutkijan lähdemateriaaliksi se ei juuri sellaisenaan kelpaa, mutta hyödyllisiä johtolankoja se kyllä voi tarjota.

Sotilasammattikirjallisuus on alan tutkimukselle arvokasta materiaalia. Ohjesääntöjen ja niihin verrattavien, virallisesti vahvistettujen oppaiden osalta se ilmeisesti on katsottava viralliseksi asiakirja-aineistoksi. Toisessa asemassa ovat ne lukuisat tutkielmat ja oppikirjat, jotka kirjoittaja on laatinut ja julkaissut omalla vastuullaan. Ne ovat keskeisintä materiaalia sotatieteen historian tutkijalle, mutta eivät ainakaan sellaisinaan sille, joka tutkii sotataidon kehitystä käytännössä. Arvovaltaisetkin sotilaskirjailijat ovat antaneet runsaasti myös sellaisia neuvoja ja suosituksia, joita ei ole sovellettu käytäntöön sen enempää rauhan kuin sodankaan aikana.

Ruunouden ("kaunokirjallisuuden") tuotteet (lyriikka, romaanit, no-

vellit, näytelmät) ovat sotahistorian tutkijalle selvästi toisarvoista, mutta silti joissakin tapauksissa hyödyllistä lähdeaineistoa. Runoilija voi tuoda sotilaan elämykset ja tunnelmat esiin pelkistetymmin ja selkeämmin kuin minkään muun alan edustaja. Romaaneissa on toisinaan arvokastakin tietoinesta, jota ei löydä mistään muusta lähteestä tai joka pidetään arkistoissa lukkojen ja sinettien takana.

Tämänlaatuisen kirjallisuuden hyväksikäyttöä vaikeuttaa tunnettu ja tunnustettu runoilijan vapaus. Useimmiten on hyvin vaikea erottaa todellisuus pohjaista tietoa mielikuvituksen luomasta aineksestä. Runo tai romaani voi kuitenkin avata tutkijalle uusia näköaloja ja antaa johtolankoja luotettavampien lähteiden etsimiseen.

Kartat ovat lähdemateriaalia, jonka arvoa ei tässä tarvitse perustella. Sotilas, joka käytännön toimissa alituisen joutuu lukemaan karttaa, oivaltaa selkeästi sen merkityksen myös sotahistorian tutkimukselle. Hän tietää myös sen, että nykyaikaisestakin kartasta voi löytää virheitä. Aikoina, joina kartografia ei vielä ollut saavuttanut likikään nykyistä tasoaan, virheet olivat sekä yleisempiä että karkeampia.

Kartat kuuluvat jo puolittain kovalähteisiin. Aitoja kovalähteitä ovat kuvataiteen tuotteet (veistokuvat, maalaukset, piirroset), joita on säilynyt esihistorialliselta ajalta saakka. Antiikin ihmiset tunsivat myös jo taidon laatia rakennepiirroksia. Melko vanha on myös tapa liittää sotilasalan ammattikirjoihin havainnollistavia piirroksia, esimerkiksi erilaisia taisteluryhmyksiä esittäviä. Valokuvia on tutkijan käytettävissä 1800-luvun puolimaista saakka, elokuva on puolisen vuosisataa nuorempi.

Kaikki nämä ovat käyttökelpoista materiaalia, jonka huomattavana etuna on sen havainnollisuus. Sillä on kuitenkin omat heikkoutensa. Kuvataiteen tuotteet ovat sotahistorian lähteinä suunnilleen samassa asemassa kuin runot ja romaanit. Erityisesti on syytä todeta, että taideteoksen esteettinen arvo ja sen historiallinen todistusarvo ovat muun kuin taidehistorian kannalta kaksi eri asiaa. Jotakin taistelukohtausta esittävä, taiteellisesti vähäarvoinen, mutta tinkimättömän realistinen maalaus voi olla sotahistorian tutkijalle paljon arvokkaampi kuin maineikkaan taiteilijan samasta aiheesta maalaama mestariteos, jonka syntyyn fantasia on oleellisesti vaikuttanut.

Aikanaan sokeasti uskottu iskulause ”valokuva ei valehtele”, on sekin jo ajat sitten osoittautunut perättömäksi. Valokuvan voi panna monellakin tavoin valehtelemaan. Dokumenttielokuvan väärentämisessä on päästy vielä pitemmälle.

Kovalähteisiin on eräissä historiantutkimuksen metodioppaissa luettu myös äänilevyt ja ääninauhat. Nähdäkseni ne kuitenkin on rinnas-

tettava lähinnä kirjallisiin lähteisiin. Niitäkin tutkija voi käyttää hyväkseen, kunhan muistaa, että ääninauhan pitkällekin menevä vääristäminen on perin helppoa.

Sotahistorian tutkimuksen lähdemateriaaliin kuuluu myös esinejäämistö (aseet, työvälineet, kulkuvälineet, varusesineet, sotilaspuvut jne) sekä säilyneet kiinteät rakenteet (sotilaskäyttöä varten syntyneet tai sotilaallisiin tarkoituksiin käytetyt rakennukset, linnoitteet, tiet, kiinteät sillat jne). Tämänkin materiaalin etuna on sen suuri havainnollisuus. Se on keskeisintä lähdeaineistoa eräiden kaitojen erikoisalojen (asehistoria, linnoitushistoria tms) tutkijoille. Avarammilla aloilla liikkuva tutkija tarvitsee käyttöä ja merkitystä ensimmäisen maailmansodan taisteluissa, tuskin tarvitsee perehtyä silloisten konekiväärimallien kaikkiin teknisiin yksityiskohtiin. Kunkin mallin tehokkaan kantaman, tarkkuuden, tulinopeuden, toimintavarmuuden ja painon tunteminen riittänee. Nämä tiedot saa tavallisesti helpommin kirjallisista lähteistä kuin asetta itseään tutkimalla.

Saksalainen *Ernst Bernheim*, joka 1800-luvun lopulla julkaisi yhden historian tutkimuksen ensimmäisistä metodioppaista, jakaa lähteet kahteen ryhmään. Toisesta hän käyttää nimitystä die Tradition, toisesta die Überreste ("jäänteet"). Traditiolähteitä ovat ne, joiden nimenomaisena tehtävänä on välittää tietoa jälkimaailmalle⁸, siis mm muistomerkit, muistelmat ja historian kirjoituksen tuotteet. Jäänteillä ei tätä tehtävää ole, ne ovat syntyneet pelkästään ajankohtaisen tarpeen tyydyttämiseksi. Tyypillisiä jäänteitä ovat täten mm aseet, varusesineet, ohjesäännöt, käskyt, tili kirjat jne.

Jaoitus on kiintoisa, mutta on muistettava, että kaikkia lähteitä, myös traditiolähteitä, voi käyttää jäänteinä. Mannerheimin ratsastajapatsas on luotu traditiolähteeksi, säilyttämään näkyvällä tavalla muiston siitä merkittävästä osasta, jota ratsun selässä istuja on Suomen historiassa näytellyt, mutta taidehistorian tutkijalle se on jäännös. J O Hannulan Sotataidon historia on traditiolähde sille, joka kaipaa tietoa esimerkiksi Breitenfeldin taistelusta, jäännös sille, joka pyrkii selvittämään, miten sotahistoriaa meidän sotakorkeakoulussamme 1930-luvulla opetettiin.

Vakiintuneen käsityksen mukaan jäänteet ovat luotettavampia kuin traditiolähteet. Viimeksi mainittujahan voi aina epäillä pyrkimyksestä johtaa jälkipolvia harhaan. Toisaalta on kuitenkin muistettava, että vaikka tili kirjalla ei tällaista tavoitetta ole, siinä saattaa olla merkintöjä, joiden tavoitteena on aikanaan ollut tilintarkastajien harhauttaminen.

Kiintoisa on norjalaisen *Ottar Dahlin* tapa jakaa kirjalliset lähteet

8) Bernheim 1889, s 314-330

kognitiivisiin ja normatiivisiin.⁹ Edellisten tehtävä on tiedottava, jälkimmäiset sisältävät aikaansaajansa esittämän arvoarvostelman tai tahdonilmaisun. Tyypillisiä normatiivisia lähteitä ovat siis mm lait, asetukset, ohjesäännöt ja käskyt.

Jaotus koskee kuitenkin pikemmin lähteissä esiintyviä lausumia kuin lähteitä sinänsä. Yhteen ja samaan asiakirjaan sisältyy usein sekä kognitiivisia että normatiivisia aineksia. Esimerkiksi oikeusistuimen rikosasiassa langettaman tuomion kognitiivisena osana selostus siitä, mitä tuomitun on todettu tehneen, normatiivisena maininta niistä seuraamuksista, jotka hänelle teostaan koituvat. Taistelukäskyssä on usein kognitiivinen johdanto, lyhyt selostus tilanteesta. Sitä seuraa normatiivinen osa, käskyn antajan määräys siitä, mitä on tehtävä.

Normatiivisia lähteitä käytettäessä on muistettava, että niiden sisältämät tahdonilmaukset eivät likikään aina ole täyttyneet. Epäluokainen määrä käskyjä on jäänyt täyttämättä, koska niiden täyttäminen on osoittautunut mahdottomaksi tai koska käsky on osoittautunut siinä määrin tarkoitustaan vastaamattomaksi, että käskynalainen on siitä omalla vastuullaan poikennut, puhumattakaan niistä tapauksista, joissa käsky on suosuisien olosuhteiden vallitessa "unohdettu" pelkästään sen vuoksi, että se on saajalleen tavalla tai toisella epämieluisa.

Ensi käden lähteellä (primaarilähteellä) tarkoitetaan lähinnä kyseisessä tapahtumassa mukana tai silminnäkijänä olleen henkilön siitä antamaa tietoa. Muut ovat toisen käden lähteitä tai vieläkin etäisempiä. Kaukopartion havainnoistaan radiolla viestittämät tiedot ovat täten ensi käden lähde. Viestin vastaanottajan ylempään johtoportaan välittämänä ne muuttuvat jo toisen käden lähteeksi.

Tunnettua on, että tieto kulkiessaan vastaanottajalta toiselle helposti muuntuu. Suullisesti välitetty on toisinaan muuntunut aivan uskomattoman paljon. Tämä pakottaa tutkijan ainakin hänen kannaltaan tärkeissä kysymyksissä turvautumaan ensi käden lähteisiin, milloin se suinkin on mahdollista.

Historiankirjoituksen tuotteet ovat miltei aina korkeintaan toisen käden lähteitä, harvoinhan historioitsija on itse ollut mukana tapahtumissa, joita teoksessaan selostaa. Historiallisiin tutkimuksiin on kuitenkin pakko suhtautua hieman toisin kuin muihin toisen käden lähteisiin. Jos jokainen tutkija, aikaisemman tutkimuksen sivuuttaen, pyrkisi selvittämään jokaisen eteensä tulleen kysymyksen alkuperäislähteiden avulla, historiatieteen kehitys polkisi paikoillaan.

9) Dahl s 31-33

Itsestään selvää silti on, että toisten tutkijain teoksiin on suhtauduttava yhtä kriittisesti kuin muuhunkin lähdeaineistoon. Maineikkaan tutkijan nimi kirjan kannessa on luottamusta herättävä tavaramerkki, mutta mestarillekin sattuu erehdyksiä, toisinaan varsin pahojakin erehdyksiä.

5. LÄHTEIDEN LÖYTÄMINEN

Julkaisemattoman kirjallisen lähdemateriaalin normaali säilytyspaikka on arkisto, painetun kirjasto, esinejäämistön museo. Tämä kolmen historiantutkimusta palvelevan laitoksen välinen työnjako ei ole aivan ehdoton. Arkistoissa on jokseenkin säännöllisesti myös painotuotteita, ainakin käsikirjastona, ja eräillä kirjastoilla on huomattavan laajoja käsikirjoituskokoelmia. Museoista voi löytää sekä painotuotteita että painamattomia asiakirjoja. Molemmathan ovat tavallaan myös esinejäämistöä. Valokuvia on koottu sekä arkistoihin että museoihin.

Viralliset asiakirjat säilytetään aluksi siinä virastossa, johon ne ovat tehtävänsä täyttäessään päätyneet. Niiden käytyä virastolle itselleen tarpeettomiksi se osa niistä, jolla oletetaan olevan merkitystä historiantutkimukselle, siirretään asiakirjan laadusta riippuen aluearkistoihin (meillä maakunta-arkistoihin) tai asianomaisen maan keskusarkistoon (meillä Valtionarkistoon ja Sota-arkistoon).

Yleinen, myös meillä noudatettu tapa on, että sotilaalliset asiakirjat säilytetään muista erillään sota-arkistoissa. Tämä ei kuitenkaan merkitse sitä, etteikö sotahistoriallisesti arvokkaita asiakirjoja olisi löydettävissä myös siviilisektorin arkistoista.¹⁰

Asiakirjat pyritään alue- ja keskusarkistoihin siirrettyinäkin säilyttämään eheinä arkistokokonaisuuksina, samassa järjestyksessä missä ne ovat aikanaan ao virastossa olleet. Löytääkseen kaipaamansa asiakirjat tutkija näin ollen tarvitsee kyseisen aikakauden virkakoneiston ja virkateiden tuntemusta.

Viralliset arkistot ottavat mahdollisuuksiensa rajoissa vastaan myös niille tarjottua yksityisluontoista asiakirja-aineistoa. Pääosa tällaisesta materiaalista — sikäli kuin sitä lainkaan vaivaudutaan säilyttämään — kuitenkin jää yksityisarkistoihin. Monilla talouselämän laitoksilla ja myös monilla vanhoilla aatelis- ja kulttuurisuvuilla on laajoja arkistoja, joista

10) Suomessa on vuoden 1812 takaiselta ajalta peräisin olevat sotilaalliset asiakirjat yleensä sijoitettu Valtionarkistoon, sitä nuoremmat Sota-arkistoon.

sotahistorian tutkijakin toisinaan voi hyötyä.

Sotilaille tuttu leima ”Salainen” muodostaa toisinaan historian tutkijalle ylittämättömän esteen. Virallisesta asiakirjajäämistöstä osa pidetään yleisen tai yksityisen edun varjelemiseksi määräjän salaisena. Erityistä varovaisuutta noudatetaan ulkopoliittikkaa ja sotalaitosta koskeviin asiakirjoihin nähden. Vanhentumisaika, jonka päätyttyä tutkija saa kyseisen asiakirjan esteettä käyttöönsä, on tavallisesti muutama kymmenen vuotta, mutta voi joissakin poikkeustapauksissa olla huomattavasti pitempikin.

Henkilöt, jotka luovuttavat virka-arkistoihin omaa asiakirjamateriaaliaan, voivat asettaa sen käytölle rajoituksia. Pääsy yksityisarkistoon on sen haltijan mieluosion varassa.

Kirjastoista historian tutkijalle antoisimpia ovat kansalliskirjastot, jotka ovat oikeutetut saamaan ainakin yhden arkistokappaleen (”vapaakappaleen”) jokaisesta kyseisessä maassa valmistetusta painotuotteesta. Eräissä maissa arkistokappaleoikeus on laajennettu myös äänitteitä koskeväksi. Tämän lisäksi kansalliskirjastot hankkivat myös ao maata koskevia ulkomailla julkaistuja teoksia ja muutakin tutkimuksella tärkeäksi katsottua kirjallisuutta. Suomessa kansalliskirjastona on toiminut ja toimii ainakin toistaiseksi edelleen — yleisestä käytännöstä poiketen — Helsingin yliopiston kirjasto.

Useimpien maiden armeijoilla, myös Suomen puolustuslaitoksella, on omat keskuskirjastonsa, joiden nimenomaisena tehtävänä on palvella sotatieteellistä tutkimusta. Sotahistorian tutkija voi kuitenkin löytää myös yliopistojen, korkeakoulujen ja erilaisten tutkimuslaitosten kirjastoista, joskus jopa kunnallisista lainakirjastoista hänelle erinomaisen arvokkaita lähde teoksia, joita ei ainakaan omassa maassa ole muualta saatavissa.

Suurilla kirjastoilla on tekijännimien aakkosjärjestyksessä etenevän yleisluettelon lisäksi useimmiten myös erikoisluetteleja, joihin tutkijan kannattaa tutustua.

Museot ovat tutkijalle arkistoihin ja kirjastoihin verrattuina yleensä vähemmän antoisia löytöpaikkoja. Hyvä on kuitenkin muistaa, että ainakin suurilla museoilla, meidän sotamuseollammekin, on hallussaan materiaalia paljon enemmän kuin ne pystyvät asettamaan yleisön nähtäväksi.

6. LÄHTEIDEN TULKITSEMINEN

Kirjallinen lähde ei aina vaivattomasti avaudu tutkijalle, paljasta hänelle sisältämäänsä tietoa.

Lähteen tulkitsemisen perusedellytys on tietysti kyky ymmärtää kiel-

tä, jolla lähde on laadittu. Tutkijalle tässä kohden asetettavat vaatimukset eivät ole aivan vähäiset. Suomen sotahistorian tutkija tarvitsee ainakin molempia kotimaisia kieliä, joista ruotsi on 1900-luvun alkuun saakka ehdottomasti hallitsevassa asemassa. Kyky lukea venäjänkielistä tekstiä on usein välttämätön. Se, joka tutkii vuosien 1918 ja 1941—1945 tapahtumia, voi joutua tekemisiin saksankielisten lähteiden kanssa. Milloin tutkimuksen kohteena on 1700-luku tai 1800-luvun alku, lähdemateriaalista löytyy tekstejä, jotka on kirjoitettu ranskaksi tai ruotsin kielellä, joka on vahvasti höystetty ranskasta lainatuilla sanoilla ja sanonnoilla.

Tutkijan hakeutuessa avarammille aloille laajan kielitaidon tarve kasvaa. Englannin kielen tarve ei kaivanne perusteluja, mutta on syytä muistaa, että se on saavuttanut nykyisen yleiskielen asemansa vasta tällä vuosisadalla. Sitä ennen samassa asemassa oli runsaan kahdensadan vuoden ajan ranska, joka on laajalle levinnyt kieli yhä vieläkin. Saksa ei milloinkaan ole kohonnut maailmankieleksi, mutta tällä kielellä on julkaistu sotatieteellistä kirjallisuutta poikkeuksellisen runsaasti. Keskiajan tutkija tarvitsee latinaa, antiikin tutkija lisäksi kreikkaa.

Nykykielen ymmärtäminenään ei aina riitä. Siitäkin sotilassanastosta, jota meillä käytettiin itsenäisyyden ajan alussa, löytää termejä, joiden merkitystä nykyhetken sotilas ei ilman muuta ymmärrä tai ymmärtää sen väärin. Siirryttäessä ajassa taaksepäin vaikeudet kasvavat. Lähteistä löytyy sotilasarvoja, komentosanoja, varusesineiden, aseiden ja niiden osien nimikkeitä, joita on vaikea ymmärtää, koska niillä ei nykyisin ole mitään selvää vastinetta. Löytyy myös termejä, jotka ovat edelleen käytössä, mutta joiden merkitys on aikanaan ollut aivan toinen. Melkoista kiusaa tuottavat henkilö- ja paikannimet, joiden oikeinkirjoitus on usein umpimähkäisen tuntuista. Sanan tai sanonnan oikea merkitys on toisinaan melko varmasti todettavissa asiayhteydestä. Ellei näin onnellisesti käy, selvitystä on ryhdyttävä etsimään muista lähteistä.

Hyvä on muistaa sekin, että komppania, pataljoona, rykmentti, divisioona jne eivät suinkaan ole mitään kiinteitä mittayksiköitä. Jalkaväenkomppanian määrävahvuus on maasta maahan ja aikakaudesta toiseen siirryttäessä vaihdellut muutamasta kymmenestä muutamaan sataan mieheen ja todellinen vahvuus on usein ollut määrävahvuudesta hyvin kaukana.

Liioittelevia sanontoja ei täsmällisessä sotilaskielessä pidetä sopivina, mutta tätä periaatetta eivät lähteiden laatijat ole suinkaan aina muistaneeet kunnioittaa. Joku ranskalainen vallankumousarmeijan kenraali valittua kirjjeessään, että hänen miehensä joutuvat käymään sotaa ”aivan alastomina” ja Napoleon eräässä toisessa, että muuan tykistöyksikkö on jou-

**Maanpuolustuskorkeakoulu
Kurssikirjasto**

tunut lähtemään rintamalle ”ilman housuja”. Tällaisia väitteitä tuskin kannattaa tulkita enemmäksi kuin toteamukseksi, että kyseisen joukon vaateustilanne on todella ollut epätydyttävä. Vastaavanlaista liioittelua löytää tuoreemmistakin lähteistä. Erityisen kärkkäitä ovat kaikkien arvoasteiden sotilaat olleet paisuttelemaan viholliselle tuottamaansa mieshukkaa.

Lähteen laatijan käsiala tuottaa usein tutkijalle melkoista kiusaa. Koneella kirjoitettuja tekstejä on vasta 1800-luvun lopulta lähtien, eikä kirjoituskoneen käyttö esikunnissakaan yleistynyt kovin nopeasti. Yksityisluontoisia päiväkirjoja ja kirjeitä on yleisesti kirjoitettu käsin meidän päiviimme saakka. Eipä esimerkiksi niistä miljoonista rintamamiehistä, jotka vuosina 1939–1945 kirjoittivat kirjeitä omaisilleen, varsin suurella osalla ollut kirjoituskonetta käytettävissään.

Käsialan selkeyteen kyllä kiinnitettiin ennen kirjoituskoneen keksimistä huomiota paljon enemmän kuin nykyisin, mutta vaikeaselkoista käsialaa osattiin kyllä silloinkin kirjoittaa. Monissa tapauksissa myös ”ajan hammas” on pahoin kalunnut aikanaan moitteettoman selkeätä tekstiä. Se on voinut haalistua, kuluu tai tahrintua perin vaikeasti tulkittavaksi.

Jos vaikeaselkoinen lähde on ilmeisen tärkeä, se on kaikista vaikeuksista huolimatta koetettava tulkita. Joskus yritys voi osoittautua tuloksettomaksi, useimmiten tunnollinen työ kuitenkin johtaa toivottuun tulokseen. Monien sinänsä käsittämättömien sanojen oikea merkitys on näissäkin tapauksissa usein melko luotettavasti pääteltävissä siitä asiayhteydestä, missä ne esiintyvät.

Lähteiden menestyksellinen tulkinta edellyttää usein kykyä lukea tekstiä ei vain riveiltä, vaan myös niiden välistä. — Jos lähteistä ilmenee, että jokin saksalainen jalkaväkidivisioona on kesällä 1942 ollut ensin itärintaman kaistalla A, sitten kaistalla B, tiedämme, että divisioona on siirretty kaistalta toiselle, vaikka itse siirrosta ei löytyisi mitään mainintaa. Jos lähteet osoittavat, että divisioona on ollut kaistalla A vielä 24. 7., kaistalla B jo kaksi päivää myöhemmin ja kartasta ilmenee, että kaistojen välimatka on parisen sataa kilometriä, tiedämme myös, että divisioona on siirretty kuljettaen. Marssien se ei olisi taipaleesta näin nopeasti suoriutunut. Kartta voi antaa melko luotettavan vastauksen myös kysymykseen, onko käytetty juna- vai autokuljetusta.

7. ULKOINEN LÄHDEKRITIIKKI

Perinteisen, mutta edelleen käyttökelpoisen kaavan mukaan lähdekritiikki jakaantuu ulkoiseen ja sisäiseen kritiikkiin. Käytännössä nämä mo-

lemmat toiminnot useimmiten sulautuvat yhdessä lähteen tulkinnan kanssa yhdeksi ainoaksi työsuorituksiksi. Siitä huolimatta niillä kummallakin on oma erillinen, tärkeä tehtävänsä.

Ulkoisen kritiikin tavoitteena on lähteen identifioiminen, sen sijoittaminen oikealle paikalleen siinä historiallisessa menneisyydessä, jota se edustaa. Lähde, jota ei kyetä tällä tavoin sijoittamaan, on arvoton. Jos se sijoitetaan väärään paikkaan, se voi johtaa tutkijan pahasti harhaan.

Tutkijan on ensinnäkin todettava lähteen syntyäika- ja paikka. Useimmiten ne ovat kirjallisesta lähteestä suoraan luettavissa. Varsin tavallista kuitenkin on, että esimerkiksi yksityiskirjeen päiväys on puutteellinen tai puuttuu kokonaan. Sama toteamus koskee myös virallisten asiakirjojen konsepteja, toisinaan myös niiden kopioita. Harvinaista ei ole sekään, että päiväys on lähteen vaurioitumisen (repeytymisen, tahriutumisen tms) vuoksi kadonnut tai käynyt mahdottomaksi lukea.

Näennäisen moitteettomaankaan päiväykseen ei sovi sokeasti luottaa. Lähteen laatija on voinut tahallisesti tai tahattomasti päivätä aikaansaannoksensa väärin. Sinänsä aivan oikeakin päiväys voi johtaa varomattoman tutkijan harhaan. Hän voi sijoittaa päiväykseen sisältyvän paikannimen väärään kohtaan kartalle — yksi ja sama nimi kun toistuu eräiden maiden paikannimistössä tuskastuttavan taajaan. Hän voi erehtyä myös ajanmäärityksessään, koska ajanlasku ei suinkaan ole ollut aina ja kaikkialla sama. Melkoista harmia on koitunut mm siitä, että juliaanisen kalerista siirryttiin gregoriaaniseen eräissä maissa jo v 1582, eräissä vasta meidän vuosisadallamme.

Jos lähteen syntyäika ja -paikka eivät siitä suoraan ilmene tai jos nämä tiedot vaikuttavat epäilyttäviltä, tutkijan on paneuduttava asiaan tarkemmin. Hän voi tehdä johtopäätelmiä ensinnäkin lähteen ulkoasun perusteella. Esinejäämistö, johon ei sisälly mitään kuvaa eikä kirjallista merkintää, on ajoitettavissa ja paikannettavissa vain tällaisin keinoin. Kirjallistakin lähteistä voi tehdä päätelmiä mm paperin laadun, käsialan tai painoasun ja kielen perusteella. Tulokset jäävät tällöin kuitenkin summittaisiksi. Tarkemmin voidaan kirjallinen tai kuvallishde ajoittaa ja paikantaa sen asiasisällön perusteella, mikä useimmiten edellyttää lähteiden vertailua. Tällaisin keinoin voi päiväämättömän lähteen syntyajan usein todeta päivän, jopa tunninkin tarkkuudella.

Ulkoisen kritiikin tehtäviin kuuluu myös ”lähdemiehen”, ts lähteen aikaansaajan ja/tai laatijan toteaminen. Aikaansaajaksi katsotaan asiakirjan tai yksityiskirjeen allekirjoittaja, mutta tämä ei suinkaan aina ole sen todellinen laatija. Nykypäivinäkin hyvin tunnettu on eräiden kiireisten tai laiskojen esimiesten tapa teettää alaisillaan asiakirjoja ja vetäistä nimensä

niiden alle vaivautumatta lukemaan niitä kunnolla läpi.¹¹ Varhaisempina aikoina kirjoitustaidottomat sotilaat, joita oli joskus upseerienkin joukossa, joutuivat kirjoittamaan yksityiskirjeensäkin kirjurilla, joka saattoi hyvinkin tuntuvasti poiketa toimeksiantajansa sanelusta. Näihin rinnastettavia tapauksia ovat ne, joissa jonkun kuuluisuuden muistelmat on tosiasiassa kirjoittanut tähän tarkoitukseen palkattu harjaantunut kynänkäyttäjä, ”ghost writer”. Tässäkin tapauksessa aikaansaajan ja laatijan osuutta lähteen sisältöön on vaikea erottaa toisistaan.

Lähteen laatija jää usein tuntemattomaksi. Aikaansaajankin nimi voi edellä todetuista syistä puuttua lähteestä tai olla jokseenkin mitäänsanomaton — esimerkiksi jokin ”Hessu” tai ”Ville” yksityiskirjeen allekirjoituksena.

Jos voidaan katsoa varmaksi tai vahvasti todennäköiseksi, että lähde on aikaansaajan itsensä laatima, hänen identifioimisessaan saattaa olla apua lähteen kieliasun ja — milloin lähde on käsin kirjoitettu — käsialan tutkimisesta ja niiden vertaamisesta muissa lähteissä esiintyviin. Varmimmat päätelmät tehdään tässäkin tapauksessa kuitenkin lähteen asiasisällön perusteella.

Lähdemiehen identifioiminen ei ole nimen metsästystä. Täydellinenkin nimi, jota ei löydy mistään muusta lähteestä, on tutkijalle kutakuinkin arvoton. Jos hän sen sijaan pystyy esimerkiksi mitäänsanomattomalla allekirjoituksella varustetun yksityiskirjeen sisällön perusteella toteamaan sen kirjoittajaksi tietyn rykmentin juuri kadettikoulusta päässeeseen upseerin, hän tietää jo oleellisen tärkeän seikan — ryhmän, jota lähdemies edustaa.

Yhtä tärkeätä kuin lähdemiehen identifioiminen on usein todeta lähteen vastaanottaja, henkilö, laitos tai yhteisö, jota varten lähde on laadittu. Vastaanottajan huomioon ottaminenhan vaikuttaa aina lähteen sisältöön, usein jopa ratkaisevasti. Vastaanottajakaan ei aina lähteestä ilmene, eikä se myöskään aina ole sama mikä se näyttää olevan. Näissä tapauksissa lähteen ulkoasun tutkimisesta ei useimmiten ole hyötyä. Sen sijaan on syytä kiinnittää huomiota kaikkiin niihin piirteisiin, jotka voivat valaista aikaansaajan ja vastaanottajan välistä suhdetta. Niitä jokseenkin aina löytyy. Esimiehelle kirjoitetaan toisin kuin alaiselle, luotetulle ystävälle toisin kuin etäisemmälle henkilölle jne. Jos lähteen aikaansaaja tunnetaan, vastaanottajan identifioiminen tällaisin keinoin käy usein helposti. Samalla tavoin voi vastaanottajan tunteminen johtaa lähdemiehen jäljille.

---

11) Riippumatta siitä, onko Martti Santavuoren kaskukokeelmansa Tähti, ruusu ja leijona (Helsinki 1954) sivulla 199 esittämä tarina tosi vaiko tekaistu, se valaisee mainiosti aikaansaajan ja laatijan osuutta virallisen asiakirjan sisältöön.

Ulkoisen kritiikin tehtäviin kuuluu myös aidon lähteen erottaminen epäaidosta. Lähde voi olla täysin väärä (epäaito), esimerkiksi tutkintotodistus, joka on kirjoitettu henkilölle, joka ei ole kyseistä tutkintoa milloinkaan suorittanut. Sitä on voitu myös vääristellä, muuttamalla sen alkupeleistä sanontaa tai jälkikäteen poistamalla siitä jotakin tai lisäämällä siihen jotakin — tietysti mahdollisimman huomaamattomalla tavalla.

Jokseenkin kaikkia historian tutkimuksen lähteitä on väärennetty, milloin missäkin tarkoituksessa, useimmiten henkilökohtaisen tai ryhmäedun saavuttamiseksi. Siitä huolimatta tällaisia lähteitä osuu tutkijan tielle melko harvoin.

Todella karkean väärennöksen vähemmänkin harjaantunut tutkija toteaa helposti. Ellei tutkija sellaiseen viittaavaa ensi silmäyksellä toteaa, hän voi pitää lähdeä aitona siihen asti, kunnes löytää sen sisällöstä jotakin sellaista, joka on selvästi ristiriidassa hänen asiasta entuudestaan tietämänsä kanssa. Silloin on syytä ryhtyä tutkimaan, johtuuko ristiriita ehkä lähteen epäaitoudesta. Asian selvittämiseksi tutkitaan sekä epäilyksiä herättäneen lähteen ulkoasua että sen sisältöä, taaskin verraten sitä muihin samanaikaisiin lähteisiin. Tarpeen vaatiessa historian tutkija voi tällöin turvautua toisen alan specialistin, esimerkiksi sädefysiikan, kemistin tai rikostutkijan apuun.

Epäaito lähde pysyy todellisen laatunsa paljastuttuakin lähteenä. Se vain todistaa jotakin muuta kuin mitä sillä on yritetty todistaa ja voi avata tutkijalle uusia, varsin merkittäviäkin näköaloja.

8. SISÄINEN LÄHDEKRITIIKKI

Asettaessaan lähteen oikealle paikalleen siinä kokonaisuudessa, mihin se kuuluu, ulkoinen kritiikki luo perustan sisäiselle kritiikille, jonka tehtävänä on lähteen todistusvoiman arvioiminen.

Sisäisen lähdekritiikin perinteiset peruskysymykset ovat

- 1) voiko lähdemies tietää totuuden siitä, mistä hän kertoo, ja
- 2) tahtooko hän kertoa totuuden.

Voimisen ja tahtomisen välinen raja on tietysti paikoin epämääräinen. Yleisesti tunnettua on esimerkiksi se, että etulinjan vartiomiehiltä, tähtyhystäjiltä, tiedustelupartioilta, lentäjiltä, yllöikkareilta ja muilta sotavangeilta on usein tiukattu sellaista, mitä nämä parhaalla tahdollaankaan eivät voi tietää. Päästäkseen rauhaan asianomaiset monesti ovat esittäneet umpimähkäisiä arvelujaan varmoina tietoina, vahingoksi sekä tietojen silloiselle tarvitsijalle että myöhemmälle historian tutkimukselle.

Sisäisen kritiikin menestyksellinen suorittaminen edellyttää tutkijalta asettumista lähdemiehensä paikalle. Arvioidessaan tämän mahdollisuuksia kertoo totuus hän joutuu useimmiten aloittamaan kysymyksellä, mikä on ollut tämän suhde tapahtumaan, mistä hän kertoo. Onko hän ollut aktiivinen osallistuja, sivustakatsoja vaiko vain toisilta kuulemansa kertoja.

Osallistujan ja sivustakatsojan todistuksella on usein tuntuva ero. Suurenpuoleiseen ilmataisteluun osallistunut lentokoneen ohjaaja voinee varsin tarkoin selostaa oman toimintansa, mutta ei ehkä kovin paljon muuta. Oman vastuullisen ja vaarallisen tehtävän hoitaminen on vaatinut hänen koko huomiokykynsä. Oleellisesti toisessa asemassa on siviilimies, joka on sattumoisin voinut seurata taistelun kulkua maasta, ensiluokkaiselta näköalapaikalta, olonsa melko turvalliseksi tuntien. Hän ei ehkä kuitenkaan osaa kertoa muuta kuin että hurjasti koneet kieppuivat, että kovasti ammuttiin ja että kone silloin, toinen tällöin putosi. Enempään hänen asiantuntemuksensa ei riitä. Epäilyksittä paras mahdollinen todista- ja on kokenut lentäjäupseeri, joka on seurannut tapahtumien kulkua siviilimiehen rinnalla seisten.

Arvioidessaan lähdemiehensä halua kertoa totuus, historioitsija joutuu jälleen asettumaan tämän paikalle todetakseen, onko lähdemiehellä ehkä jokin tendenssi, joka saa hänet tinkimään totuudesta. Tällaiset tendenssit saattavat olla varsin monenkirjavia. Niiden vaikutus tulee usein näkyviin virallisissa asiakirjoissa, muista lähteistä puhumattakaan.

Epälukuisia kertoja on — monin muunnoksin — toistunut seuraavanlainen tapaus:

Rintamavastuussa olevan, raskasta torjuntataistelua käyvän yhtymän komentaja laatii joukoilleen päiväkäskyn tai julistuksen. Annettuaan siinä tunnustuksen sotilaidensa osoittamasta urheudesta ja peräänantamattomasta taistelutahdosta hän toteaa, ettei tilanne ole lainkaan niin vaikea kuin miltä se ehkä näyttää. Vihollinen on kärsinyt raskaita menetyksiä, sen hyökkäysten voima on selvästi heikkenemässä. Kunhan jokainen mies vielä muutaman päivän jaksaa tinkimättä täyttää velvollisuutensa, loistava torjuntavoitto on saavutettu.

Saatuaan tämän asiakirjan valmiiksi kenraali ryhtyy kirjoittamaan kirjettä esimiehelleen. Nyt on kellossa toinen ääni. Vihollisen voimavarat näyttävät ehtymättömiltä, omaan rintamaan kohdistuva paine kasvaa hetki hetkeltä, joukot ovat kestäkykynsä äärirajalla. Jos komentaja ei saa välittömästi käyttöönsä runsaasti lisävoimia, hän ei enää voi vastata tilanteesta.

Näin on syntynyt kaksi asiakirjaa, jotka antavat tilanteesta kaksi toisistaan näkyvästi eroavaa kuvaa. Mutta niinpä on tendensseissäkin tun-

tuva ero. Toisen asiakirjan tehtävänä on pönkittää joukkojen ehkä jo pahoin horjuvaa taistelutahtoa. Toisessa komentaja tähdentää ansioitaan vaikean torjuntataistelun johtajana, yrittää saada käyttöönsä lisävoimia — ehkä tuntuvastikin yli todellisen tarpeen — ja koettaa jo ennakoita pestä kätensä puhtaiksi mahdollisen tappion varalta.

Tällaisissakin tapauksissa kahteen toisistaan tuntuvasti poikkeavaan, tendenssin värittämään asiakirjaan sisältyy jokseenkin aina myös yhtäpitävää ainesta. Eihän esimiehelle sen enempää kuin käskynalaisillekaan kannata syöttää sellaista tekstiä, jonka nämä ensi silmäyksellä huomaavat pajunköydeksi.

Sisäistä kritiikkiä suorittaessaan tutkijalla ei ole käytettävissään sellaisia ”patenttikeinoja”, joiden käyttöön ulkoinen kritiikki paljolta perustuu. Jokaisen lähteistä löytyvän tiedon luotettavuus on punnittava erikseen. Oikeaan tulokseen pääseminen edellyttää sekä psykologian tajua että sotilasalan tuntemusta.

Liäksi tuskin voi tähdentää sitä, että niin lähteiden tulkinta kuin lähdekritiikkikin perustuvat ratkaisevasti lähteiden keskimääräiseen vertailuun. Toden erottamiseksi epätodesta lähteitä on jatkuvasti ristikuulusteltava. Tutkijalta, joka kykenee näkemään vain yhden lähteen kerrallaan, ei kannata suuria odottaa.

9. JOHTOPÄÄTELMIEN TEKEMINEN

Historiantutkimukseen omakohtaisesti perehtymätön, joka on jaksanut lukea näin pitkälle, ehkä suhtautuu tämän tutkimuksen mahdollisuuksiin skeptisesti. Mitä tahansa lähde on aina syytä epäillä väärennökseksi, ja aitojenkin lähteiden aikaansaajat vaikuttavat perin vilpilliseltä joukolta. Mihin voi tutkijaparka enää luottaa?

W Bauer esitti jo runsaat puoli vuosisataa sitten ohjeen, joka hiukkasen yksinkertaistettuna kuuluu seuraavasti:

”Totena voidaan pitää tietoa, joka esiintyy samanlaisena kahdessa tai useammassa toisistaan riippumattomassa alkuperäislähteessä.”¹²

Ohje on selkeä ja käyttökelpoinen, mutta sen soveltaminen tuottaa usein vaikeuksia. Aina ei ole helppo todeta, onko lähde jonkin siihen sisältyvän tiedon osalta todella primaarilähde. Vielä vaikeampaa saattaa olla varmistua siitä, että lähteet ovat todella toisistaan riippumattomia.

Renvall onkin kiinnittänyt huomiota siihen, että *Bauerin* ohjetta ei

12) *Bauer* s 334

pidä soveltaa kuin matemaattista kaavaa. Yhtäpitävien lähteiden todistusvoima on yleensä sitä suurempi, mitä etäämpinä ne ovat toisistaan.¹³ — Sitä, että jokin tieto esiintyy yhtäpitävänä esim jonkin rykmentin sotapäiväkirjassa ja rykmentin adjutantin yksityiskirjeessä, ei juuri voi pitää sitovana todisteena. Tietoa, joka omakohtaiseen havaintoon perustuen on tuoreeltaan merkitty samanlaisena molempien taistelevien puolten sotapäiväkirjoihin, sen sijaan voinee jo pitää niin varmana kuin mitä historiallinen tieto ylipäätään voi olla.

Toisinaan tutkija voi löytää useastakin lähteestä tiedon, joka esitetään täytenä totena, mutta joka hänen käsityksensä mukaan on mahdoton uskottavaksi. — Titus Livius tietää Rooman historiassaan, miten Hannibalin armeija toisen puunilaissodan alkuvaiheessa raivasi itselleen tien Alppien läpi. Kun vastaan tuli ylipääsemätön vuorensinä, kiveä valeltiin etikalla, jolloin se haurastui työvälainein helposti murrettavaksi. *Kirn* huomauttaa painokkaasti, että tällaista tietoa on mahdoton uskoa, vaikka se esiintyisi viidessä toisistaan taatusti riippumattomassa alkuperäislähteessä — koska etikka todistetusti ei kiveä pehmennä.¹⁴ Yhtä mahdoton uskottavaksi on Caesarin maininta, jonka mukaan hänen legioonansa eräässä taistelussa ottivat hengiltä 430 000 germaania, omien tappioiden supistuksessa muutamaan haavoittuneeseen. Vaikka ”taistelukentän lait” ovatkin tunnetusti venyviä, niidenkin venyvyydellä on rajansa.

Samanlaisia ilmeisiä mahdottomuuksia voi löytää historian myöhäisempiäkin aikakausia valaisevista lähteistä. Sotilasalan perusteellinen tuntemus ja omakohtainen sotakokemus merkitsevät suurta etua tutkijalle hänen pyrkiessään erottamaan mahdollisen mahdottomasta. Johtopäätöksissä on kuitenkin syytä olla varovainen, näennäisesti mahdoton voi sitenkin olla mahdollista. Ihmisen käyttäytyminen on usein perin arvaamaton ja hänen suorituskykynsä tunnetusti venyvä. Joissakin tapauksissa on mahdollista tutkia epäilyttävän tiedon todenperäisyyttä kokeellisesti, mutta tällaisen kokeen todistusvoima on parhaassakin tapauksessa rajallinen. Se voi osoittaa, mikä on mahdollisuuksien rajoissa, mutta se, mikä on mahdollista, ei suinkaan aina ole totta.

Bauerin ohjetta on syytä noudattaa niin pitkälle kuin mahdollista on, mutta jos tutkija hyväksyisi todeksi vain ne tiedot, jotka perustuvat vähintään kahteen toisistaan taatusti riippumattomaan alkuperäislähteeseen, tutkimuksen tulokset jäisivät melkoisen niukoiksi. Ainakin toisarvoisissa kysymyksissä tutkija joutuu usein hyväksymään yhdessä ainoassakin läh-

13) Renvall s 218–222

14) Caesar, Gallian sota, Porvoo 1961, s. 92

teessä esiintyvän tiedon edellyttäen, että lähde sinänsä vaikuttaa luotettava ja että tieto ei ole ristiriidassa sen kanssa, minkä hän kyseisestä asiasta muiden lähteiden perusteella tietää.

Historioitsijan tehtävä ei rajoitu siihen, että hän toteaa tosiasiat ja asettaa ne johdonmukaiseen — historian oman olemuksen mukaisesti useimmiten kronologiseen — järjestykseen. Tällä tavoin syntyy vain kronikka, jollaista nykyisin ei hevin tunnusteta tieteelliseksi tutkimukseksi. Tutkijan velvollisuutena on selvittää myös historiallisten ilmiöiden ja tapahtumien väliset yhteydet ja niiden avulla rakentaa laajempia kokonaisuuksia.

Sidelankana on tavallisimmin kausaliteetti, syyn ja seurauksen välinen yhteys. Nämä yhteydet ovat kuitenkin historiassa miltei aina paljon monimutkaisemmat kuin ne, joita luonnontieteet etsivät ja löytävät. Pyrkinessään selvittämään esimerkiksi sodan syyntymiseen tai taistelun tai operaation lopputulokseen vaikuttaneita tekijöitä tutkija huomaa usein joutuneensa todelliseen kausaalisuhteiden ryteikköön, jossa oleellinen helposti peittyi toisarvoisen taakse ja jää huomaamatta. Lähteet antavat usein asiasta tahallisesti tai tahattomasti väärän kuvan. Tavallista on esimerkiksi se, että sodassa kärsitty tappio selitetään vihollisen lukumääräisen, materiaalisen tai teknisen ylivoiman, sääsuhteiden vaikutuksen tms aiheuttamaksi. Omista laiminlyönneistä ja virheistä, jotka ovat saattaneet vaikuttaa lopputulokseen paljon ratkaisevammin, vaietaan tai ne kuitataan vähällä.¹⁵

Kausaalisen selittämisen ohella historiantutkimus käyttää myös finaalista selittämistä, jollainen eksakteissa luonnontieteissä ei ole mahdollista. Tällöin tutkija pyrkii selvittämään ne motiivit ja tavoitteet, jotka ovat aiheuttaneet historiassa toimivien henkilöiden tekemät päätökset. Niistäkin lähteet usein antavat harhaanjohtavan kuvan. Ihminen pyrkii esittämään toimintansa motiivit itselleen mahdollisimman edullisella tavalla. Argumentit, joilla poliittisia ja sotilaallisia ratkaisuja asiakirjoissa, puheissa, julistuksissa ja myöhemmin muistelmateoksissa perustellaan, ovat usein kaukana ratkaisun todellisista motiiveista. Finaalinen selittäminen edellyttää täten ihmistuntemuksen lisäksi myös tarkkaa perehtymistä olosuhteisiin, joiden vallitessa päätös on tehty, ja selitys jää silti usein pelkäksi olettamukseksi.

15) Erittäin opettavaa lukemista ovat esim Napoleonin muistelmat. Niissä keisari mm toteaa, että hänen armeijansa tuho Venäjällä vuonna 1812 johtui sään odottamattomista oikuisista, hänen tappionsa vuoden 1815 nelipäiväisellä sotaretkellä alijohtajien kyvyttömyydestä tai petollisuudesta. Esitystapa on erinomaisen vakuuttava, nero on huijarinakin nero.

Muiden tieteiden tavoin historiakin joutuu yksityistapausten varassa esittämään yleistyksiä. Yleistäminen on kuitenkin vaikeata ja uskallettuakin, erityisesti milloin lähdeaineisto on kovin niukka ja myös silloin, kun aineisto on niin runsas, että tutkija ei voi käyttää sitä täysimääräisesti hyväkseen vaan joutuu turvautumaan otantamenetelmään. Lähteet voivat tässäkin helposti johtaa harhaan. Sensaatiomainen yksittäistapaus, esimerkiksi jonkin epätavallisen aseiden, välineiden tai menetelmän menestyksellinen käyttö saa niissä usein asiattoman paljon huomiota osakseen.¹⁶

Varomatonta, liian niukkaan tai yksipuoliseen aineistoon perustuvaa yleistystä pidetään pahana virheenä. Erityistä varovaisuutta on syytä noudattaa, milloin yleistykseen sisältyy arvoarvostelma, esimerkiksi väite, että jokin tietty rykmentti meidän jatkosodassamme taisteli perin huonosti, jokin toinen jatkuvasti erinomaisen hyvin.

10. TUTKIMUSTEHTÄVÄN VALINTA JA RAJAAMINEN

Opinnäytteeksi tarkoitetun tutkimuksen aiheesta oppilas ja opettaja yleensä sopivat keskenään. Virka- tai tilaustyönä suoritettavan tutkimuksen aiheen määrää työn teettäjä. Näissäkin tapauksissa tutkimuksen suorittajan toivomukset on syytä ottaa huomioon niin pitkälle kuin mahdollista on. Historiantutkimus on sen verran raskasta työtä, että se ei ota sujuakseen ilman omakohtaista kiinnostusta asiaan. Vastahakoisesti tehdystä tutkimuksesta tulee harvoin hyvä.

Muissa kuin edellä mainituissa tapauksissa historioitsija saa vapaasti valita tutkimuskohteensa, mutta silloinkin on usein hyödyllistä neuvotella siitä ammattiveljien ja muiden asiantuntijain kanssa.

Vastataksaan tarkoitustaan tutkimuksen on pystyttävä antamaan jotakin uutta, ellei uusia faktoja niin ainakin uusia näkökulmia tai tulkintoja. Ei siis ole mielekasta ryhtyä tutkimaan kysymystä, josta on jo kirjoitettu ankaratkin vaatimukset täyttävä tutkimus.

Tutkimuksen annin on myös oltava tieteellisesti merkittävä. Jalkarätien käytöstä ja jalkarättitilanteen kehityksestä Porin Rykmentissä vuosina 1918—1939 voisi ehkä laatia laajankin tutkimuksen, mutta sellaisen

16) Hupaisa omakohtainen rimmakkaisimerkki: Luennoidessani yliopistossa sotahistoriaa, tulin kerran maininneeksi, että muuan ranskalainen ensimmäisen maailmansodan hävittäjälentäjä todistetusti kerran pudotti viholliskoneen paiskaamalla tiilikiven sen potkuriin. Tähdensin, että tapaus oli ainutlaatuinen. Lukiessani sitten kertauskuulustelupapereita totesin usean oppilaani tietävän, että tiilikivi oli vuosina 1914—1918 lentäjien eniten käyttämiä ja tehokkaimpia aseita. Sen jälkeen olen varonut puhumasta Garros'ista ja hänen tiilikivestään mitään.

laatimiseen tuskin kenenkään kannattaa aikaansa ja voimiaan käyttää. Sotahistorioitsijan ei myöskään pidä ottaa esikuvakseen eräiden yhteiskuntatieteilijäin viimeaikaista "nollatutkimusta", päivänselvien tosiasioiden "tieteellistä" oikeaksi osoittamista. Hänen ei siis ole syytä esimerkiksi ryhtyä historiallisiin esimerkein todistelemaan, että kunnollisen koulutuksen saanut joukko täyttää taistelussa paikkansa paremmin kuin puutteellisesti koulutettu.

Sotahistoriallisen tutkimuksen voi rajata

- a) kronologisesti,
- b) alueellisesti, joko maantieteellisesti tai tiettyä ihmisryhmää (armeijaa, yhtymää, joukko-osastoa, upseerikuntaa, yhtä ainoata merkittävää sotilasjohtajaa jne) koskevaksi,
- c) tiettyä sotilaallisen toiminnan alaa (koulutus, taktiikka, tiedustelu, huolto tms) koskevaksi.

Ellei mitään tällaisia rajoituksia aseteta, kyseessä on sodankäynnin maailmanhistorian laatiminen.

Vain yhtä rajaamiskeinoa käyttäen syntyy seuraavantapaisia tutkimuksia

- a) Toisen maailmansodan historia.
- b) Panssariaselajin historia.
- c) Taktiikan historia.

Useimmiten näistä rajauksista joudutaan käyttämään samanaikaisesti kahta tai kolmeakin, seuraavaan tapaan)

- a + b) Panssarijoukot toisessa maailmansodassa.
- a + c) Taktiikan kehitys toisessa maailmansodassa.
- b + c) Panssarijoukkojen taktiikan kehitys.
- a + b + c) Panssarijoukkojen taktiikan kehitys toisessa maailmansodassa.

Kaikissa tapauksissa rajaukselta vaaditaan, että sen avulla syntyy todella eheä, selväräinen kokonaisuus.

Laaja-alaiset tutkimukset vaativat yleensä runsaasti aikaa. Niihin kannattaa käydä käsiksi vain sen, joka tietää voivansa pitkäkhön ajan, toimeentulohuolista vapaana, keskittyä tutkimustyöhön.

Tällöinkin on vaarana väsähtäminen, tuloksena ehkä heikko tai keskeneräiseksi jäänyt tutkimus.

Suppea-alainen, esimerkiksi yhden ainoan suuren taistelun kulkua valaiseva tutkimus valmistuu yleensä nopeammin. Sen anti ehkä jää vähäisemmäksi, mutta kunnolla suoritettuna ja taitavasti laajempiin yhteyksiin kytkettynä tällainenkin tutkimus saattaa olla erittäin arvokas.

Tutkimukseen tarvittava työ- ja aikamäärä ei kuitenkaan riipu pelkästään tutkimusalan laajuudesta, vaan myös lähdeaineiston määrästä, tulkittavuudesta ja sijainnista. Laaja-alainenkin tutkimus voi valmistua nopeasti, jos lähdeaineisto on niukka. Muutaman vuosikymmenen takaisia suomalaisia asiakirjoja upseeri kuin upseeri tulkitsee suuremmista vaikeuksista, toista on yrittää laatia alkuperäismateriaaliin perustuva tutkimus vaikkapa Ranskan 1200-luvun ritariarmeijasta. Helsingissä asuva tutkija, joka ottaa tehtäväkseen Talvisodan 4.D:n historian kirjoittamisen, tietää jo ennakolta, ettei hänen juuri tarvitse työnsä vuoksi kotikaupungistaan poistua. Kirjallisuus, arkistolähteet ja haastateltavat ovat kaikki lähellä. Se joka haluaa perusteellisesti tutkia liittoutuneiden offensiivin Pohjois-Afrikassa v 1942–1943, saa varautua sekä kilometreinä että kuukausina mitattuna pitkään, runsaasti rahaa nielevään matkaan.

11. TUTKIMUSTEHTÄVÄN SUORITUS

Historiantutkijankin on syytä pitää mielessään sananparsi ”hullu paljon työtä tekee, viisas pääsee vähemmällä”. Paljon työtä joutuu pakostakin tekemään jokainen, joka on kyllin hullu tutkiakseen historiaa. Työtaakkaa ei kannata lisätä hätiköidyillä ja harkitsemattomalla toiminnalla. Välttyäkseen tarpeettomalta työltä tutkijan on jatkuvasti harkittava, mitä hänen on tarpeen tehdä ja missä järjestyksessä hän tehtävänsä suorittaa. Työjärjestys voi olla esimerkiksi seuraava:

- 1) probleemuuttelon laatiminen,
- 2) perehtyminen tutkimusalaan,
- 3) lähdeaineiston kerääminen,
- 4) disposition laatiminen,
- 5) kirjoitustyö,
- 6) käsikirjoituksen viimeistely,
- 7) painattaminen.

Probleemuutteloon tutkija merkitsee kaikki ne kysymykset, joihin hän joutuu etsimään vastausta.

Perehtyminen tutkimusalaan tapahtuu lukemalla sitä koskevaa kirjallisuutta. Sitä etsiessään tutkijan on harkittava, mihin laajempiin kokonaisuuksiin hänen tutkimusaiheensa liittyy. Jos tehtävänä on ”Lontoon pommitukset v 1940–1941”, on koetettava löytää ainakin toisen maailmansodan, Saksan Luftwaffen, Englannin ilmapuolustuksen ja Lontoon historiaa käsitteleviä teoksia. Edullisinta on aloittaa laaja-alaisista teoksista, jotka saattavat olla yleiskohtaisia, mutta antavat hyvän kokonaisku-

van, ja siirtyä näistä spesifisempiin.

Teosten lähdeviitteet ja lähdeluettelot on syytä tarkoin tutkia ja merkitä niistä muistiin jokainen lähde, jonka nimi antaa aiheen olettaa, että siitä voi olla omassa työssä hyötyä.

Näin tutkija vähitellen siirtyy todelliseen lähdemateriaalin keruutyöhön. Nyt hänellä todennäköisesti on jo sellainen tutkimusalan ja sen lähi-alueiden tuntemus, joka mahdollistaa lähteiden tulkinna ja kritikoinnin.

Lähdemateriaalin keruu edellyttää jatkuvaa muistiinpanojen tekoa. Lähteistä, jotka tutkija saa myöhemminkin vaivattomasti käsiinsä, riittävät lyhyet, vutteenomaiset muistiinpanot. Jos kyseessä on vaikeammin tavoitettava, esimerkiksi johonkin etäiseen arkistoon tai kirjastoon sijoitettu lähde, muistiinpanojen on oltava täydellisempiä, usein on tekstin sanatarkka jäljentäminenkin aiheellista. Perinteinen tapa tehdä muistiinpanot käsin on edelleenkin monessa tapauksessa käyttökelpoisin. Sen ohella on kuitenkin syytä käyttää myös xerokopioiden ottamista ja mikrofilmausta. Molemmat menetelmät ovat suhteellisen huokeita ja voivat säästää runsaasti aikaa ja vaivaa.

Siinäkin tapauksessa, että tutkija ei aio varustaa tutkimustaan lähdeviitteillä, hänen on itse tiedettävä, mistä lähteestä mikin hänen käyttämänsä tieto on peräisin. Muistiinpanot, olivatpa ne mitä laatua tahansa, on siis varustettava tarkoilla lähdemerkinnöillä.

Kun lähdeaineistoa on koossa riittävän tuntuisesti, on aika laatia tutkimuksen jäsentely (dispositio), ts tarkistettu ja täsmennetty probleemiluettelo. Jos kaikki käy hyvin, dispositio on sivumäärämerkintöjä lukuunottamatta sama kuin valmiin tutkimuksen sisällysluettelo.

Disposition voi katsoa onnistuneeksi, jos

- tutkimus sisältää kaiken asiaan kuuluvan oleellisen,
- siinä ei ole tutkimusalan ulkopuolelle työntyviä ”rönsyjä”,
- asiat on esitetty johdonmukaisessa järjestyksessä,
- luvut ja alaluvut ovat eheitä kokonaisuuksia,
- samoja asioita ei ole mainittavasti toistettu,
- viittauksia tutkimuksen muihin kohtiin (”ks s —”, ”vrt s —”) ei ole kovin runsaasti.

Kirjoitustyö on tutkimustehtävän suorituksen vaativin ja ratkaisevin vaihe. Lähdeaineistoa voi keräillä muiden puuhien lomassakin, kirjoitustyö vaatii keskittymistä. Tutkijan olisi koetettava hoitaa asiansa siten, että hän voi tässä vaiheessa keskittyä työhönsä niin täydellisesti kuin suinkin mahdollista on.

Kun käsikirjoitus on kertaalleen laadittu, seuraa sen viimeistely. Tässä vaiheessa tutkijan on syytä heittäytyä ankaraksi itselleen, tutkia aikaan-

saannoksensa dispositiota, asiasisältöä ja kieliasua kuin se olisi hänen pahimman kilpailijansa käsialaa. Suositeltava tapa on luettaa käsikirjoitus jollakulla pätevällä asiantuntijalla, omille virheilleen ihminen on usein perin sokea. Ellei kirjoittaja ole varma omasta kieliopin hallinnastaan, käsikirjoituksen kieliasu on hyvä tarkastuttaa alan asiantuntijalla. Todetut virheet on korjattava tunnollisesti, mutta tarpeetonta työtä välttäen.

Viimeistelyvaiheeseen liittyy eräissä tapauksissa tutkimuksen tai ainakin siihen liitettävän referaatin käännettäminen toiselle kielelle. Harvalla tutkijalla on niin hyvä kielitaito, että se riittää tutkimuksen kirjoittamiseen muulla kuin omalla äidinkielellä. Kielitaito, joka riittää käännökseen mahdollisesti pujahtaneiden asiavirheiden toteamiseen, on saavutettavissa paljon helpommin.

Käsikirjoitus on syytä luovuttaa kirjapainolle mahdollisimman hyvin viimeisteltyinä. Painatuksen aikana tehdyistä muutoksista peritään tuntuva lisäkorvaus. Tutkijalle itselleen painatusvaihe merkitsee yhden tai useammankin korjausvedoksen lukemista, suurta valppautta ja tunnollisuutta vaativaa työtä.

Siirtyminen uuteen työvaiheeseen ei useimmiten merkitse edellisen päättymistä. Alustava probleemiluettelo on harvoin lopullinen. Lähteiden keruun, kirjoitustyön ja viimeistelynkin aikana ilmenee uusia ongelmia, joiden ratkaiseminen vaatii uusien lähteiden etsimistä ja voi myös johtaa disposition tarkistamiseen. Etsimättäkin tutkijan eteen voi osua hänelle entuudestaan tuntemattomia lähteitä, joiden huomioon ottaminen voi pakkottaa hänet suorittamaan tuntuviakin korjauksia. Viimeiset tällaiset lähteet tutkija tai hänen kriitikonsa usein löytää vasta sen jälkeen, kun tutkimus on julkaistu.

12. LÄHDEVIITTEET

Laajat ja laajahkot "akateemiset" tutkimukset on jo kauan ollut tapana varustaa täydellisellä lähdeviitejärjestelmällä ("noottiapparaatilla"), johon kuuluvat lähdeviitteet ja lähdeluettelot. Suppeammassakin tutkimuksessa käytetään lähdeviitteitä, erillinen lähdeluettelo voidaan jättää pois. Toinen, huomattavasti helpompi, mutta myös paljon huonompi tapa tinkiä täydellisen noottiapparaatin käytöstä on liittää tutkimukseen lähdeluettelo, mutta jättää viitteet pois.

Historiaa kirjoittavat upseerit ovat niin meillä kuin muuallakin osoittaneet lähdeviitteitä kohtaan milteipä taikauskaiselta vaikuttavaa kammoa. Sama toteamus koskee muitakin historiankirjoittajia, joilta puuttuu

yliopistollinen tutkijakoulutus. Suomessa upseerikunta on vasta viime vuosina alkanut todella ilahduttavalla tavalla tarkistaa tätä perinteistä asennettaan.

Lähdeviitteet kieltämättä ovat melkoisia kiusankappaleita. Ne tuottavat tuntuvaa lisätyötä ensin kirjoittajalle itselleen, sitten kirjapainolle, siinä välissä ehkä myös käsikirjoituksen puhtaaksikirjoittajalle ja kääntäjälle. Sellaiset lukijat, joita kiinnostaa vain tieto sinänsä, ei tapa, jolla se on saavutettu, pitävät viitteitä usein kiusallisen häiritsevinä.

Kaikesta tästä huolimatta lähdeviitejärjestelmän merkitys on kiistattomasti suuri. Viitteet edustavat sitä todistusaineistoa, johon tutkija nojautuu. Ne tarjoavat epäluuloiselle tilaisuuden tarkistaa tekstissä esitettyjen tietojen todenperäisyyden ja opastavat niitä, jotka haluavat saada jostakin asiasta enemmän tietoa.

Itsestään selvää on, että lähdeviitejärjestelmä ei tee sinänsä kehnosta tutkimuksesta kelvollista. Sen puuttuminen ei tee hyvästä tutkimuksesta mitätöntä, mutta kylläkin tuntuvasti kaventaa siitä muille tutkijoille koituvaa hyötyä.

Lähdeviitteiden ja lähdeluettelon laatimista eivät historiantutkijoita varten laadittujen metodioppaidenkaan kirjoittajat juuri ole vaivautuneet yksityiskohtaisesti neuvomaan.¹⁷ Käyttökelpoisia esikuvia tarjoavat meillä parin viimeksi kuluneen vuosikymmenen aikana julkaistut historiatieteelliset väitöskirjat ja muut niihin rinnastettavat tutkimukset. Niihin perehtymällä oppii melko hyvin lähdeviitetaktiikan ja -tekniikan perusteet. Sen jälkeen työ neuvoo tekijäänsä nopeasti ja tehokkaasti.

13. ESITYSTAPA

Historia ehkä on kaikista tieteistä elämänläheisin. Sotahistoria saattaa olla vieläkin elämänläheisempää kuin historia keskimäärin. Sotilaallinen toiminta ja sotilaselämä ovat rauhankin aikana monimuotoisia, värikkäitä, ulkopuolistakin kiinnostavia. Sotatapahtumille leimallista on niiden jännittävyys, usein dramaattisuuskin. Sotahistorioitsijalla on täten suorastaan poikkeuksellisen hyvät mahdollisuudet kirjoittaa tutkimuksia, joita lukee ammattimiesten lisäksi myös historian harrastajien paljon laajempi joukko.

Näitä mahdollisuuksia historiankirjoittajat ovat meillä ja paikoin

17) Poikkeuksena on Barzun-Graff (s 309–326). Hyödyllisiä neuvoja tarjoaa myös Kaarle Hirvosen artikkeli Näkökohtia dokumentoinnista (Sotilasaikakauslehti 1/1967)

muuallakin käyttäneet hyväkseen varsin vähän. Yliopistokoulutuksen saaneista, sinänsä erittäin ansiokkaistakin tutkijoista monia vaivaa merkilinen viehtymys kirjoittaa ”tieteellistä slangia”, jota vain todellinen asiantuntija pystyy kunnolla ymmärtämään. Sotahistoriaa kirjoittavat upseerit puolestaan käyttävät helposti samanlaista kieltä, johon ovat virkatehtävissään tottuneet. Heidän kielenkäyttönsä on usein tiukan asiallista ohjesääntö- ja asiakirjakieltä, sellaisena helposti kuivakiskoiselta vaikuttavaa.

Antiikin helleenien näkemystä, jonka mukaan historia on runoutta, ei meidänkään aikamme ole täysin hylännyt. Historiankirjoitus tunnustetaan edelleenkin yleisesti yhdeksi runouden (”kaunokirjallisuuden”) lajiksi.¹⁸ Toisaalta historian tutkimus on vähin erin kehittynyt todelliseksi tieteeksi, jollaista se ei antiikin aikoina ainakaan nykyisessä mielessä ollut. Tämä kehitys on korostanut historiatieteellisen tekstin asiallisuuden vaatimusta.

Tyylin asiallisuuden ja nautittavuuden vaatimusten välillä on tietty ristiriitä. Punnittaessa näitä vaatimuksia keskenään asiallisuus painaa kiistattomasti enemmän. Historiatieteellisiä tutkimuksia arvosteltaessa ratkaiseva on aina niiden asiasisältö. Tyyli on toisarvoinen, mutta ei suinkaan merkityksetön tekijä.

Asiallisuuden vaatimus pakottaa historian tutkijan sisällyttämään tutkimukseensa paljonkin sellaista tietoa, josta taitavinkaan kynäniä ei tee nautittavaa lukemista. Mutta toisaalta sotahistoriaan sisältyy runsaasti sellaista, jota esittäessään hyvä tyylitaituri — asiallisuudesta vähääkään tinkimättä — voi saavuttaa hyvän historiallisen romaanin tason.

Kaikelta tieteelliseltä tekstiltä edellytetään, että se on täsmällistä, selkeätä ja kieliopillisesti korrektia. Se jonka kyvyt eivät enempään riitä, tyytyköön tähän. Väkinäinen yritys kirjoittaa lennokkaasti muodostuu liian helposti kanan lennoksi. Sillä joka on luonnostaan hyvä tyylin taitaja tai joka pystyy tyylitaitoaan tehokkaasti kehittämään, ei ole mitään syytä kätkeä kynttiläänsä vakan alle. Hän voi viljellä huumoria, dramatisoida esitystään, joskus viljellä tehoavaa paatosta, jopa heittäytyä lyyriseksikin.

Tilastotaulukot ja erilaiset luettelot ovat tutkimustuloksia esitettäessä usein hyödyllisiä, jopa välttämättömiä. Hyvä keino tekstin keventämiseksi on sijoittaa taulukot ja luettelot tapauksesta riippuen joko lähdeviitteisiin tai erillisiksi liitteiksi ja ottaa tekstiin vain niiden keskeisin sisältö.

18) Tämän tosiasian arvovaltaiseksi tunnustamiseksi voi katsoa mm sen, että Nobelin kirjallisuuspalkinto on kahdesti myönnetty historioitsijalle. Vuonna 1902 sen sai Theodor Mommsen, vuonna 1953 Winston Churchill. Viimeksi mainitun palkitsemiseen lienevät kyllä vaikuttaneet muutkin syyt kuin hänen runsas historiatieteellinen tuotantonsa, jossa sotahistorialla on keskeinen asema.

Vanha toteamus, että kuvalla voi ilmaista enemmän kuin sadalla sanalla, pitää paikkansa ehdolla, että kuva on hyvin valittu. Sotahistoriallisen esityksen yhteyteen sopivat lähinnä taatusti autenttiset piirrookset ja valokuvat. Mielikuvituksen tuotteiden paikka on taidehistoriallisissa teoksissa ja historiallisten romaanien kuvituksena. Kuvien tulisi myös esittää sellaista, mikä on kyseiselle aikakaudelle ja ilmiölle leimallista. Sensaatio- maisten poikkeustapausten kuvallistakin esittämistä on varmintä välttää.

Tosiasia, että kartat usein ovat sotahistoriallisen esityksen todella välttämättömiä osia, ei kaivanne todistelua. Todella käyttökelpoisen kartan laatiminen sen sijaan vaatii harkintaa.

Kartan tulisi sisältää kaikki asiaan kuuluva, mutta ei tarpeettomia, sen lukemista vaikeuttavia yksityiskohtia. Ainakin operaatioita ja taistelua esitettäessä on pyrittävä siihen, että jokainen tekstissä esiintyvä paikan nimi löytyy myös tutkimukseen liittyvästä kartasta. Laajaa aluetta esittävä kartta on pakko piirtää pieneen mittakaavaan. Silloin tämän vaatimuksen täyttäminen saattaa olla vaikeata ilman että kartta käy vaikeaksi lukea. Suppeaa aluetta esittävään suurimittakaavaiseen karttaan saa kyllä tarpeelliset detaljitkin mahtumaan, mutta lukijan voi olla vaikea mielessään liittää kartan esittämä niihin laajempiin kokonaisuuksiin, joihin se kuuluu.

Monessa tapauksessa on tarpeen, jopa välttämätöntä, että lukija pysyy seuraamaan samanaikaisesti sekä tekstiä että karttaa. Hyvä keino tämän vaatimuksen täyttämiseksi on usein kirjasta ulos taitettavien liitekarttojen käyttö tai erillisten karttaliitteiden sijoittaminen takakannen koteloon.¹⁹

---

19) Hyviä esikuvia tarjoavat mm von Schlieffenin Canne ja von Toppelskirchin Toisen maailmansodan historia

KIRJALLISUUTTA

I Problematiikkaa

- Gersdorff, Ursula (Herausgeber), *Geschichte und Militärgeschichte. Wege der Forschung*. Frankfurt am Main 1974.
- Lauerma, Matti, *Ammattisotilas ja siviilimies sotahistorian tutkijoina*. (Sotilasaikakauslehti 9/1953).
- Niitemaa, Vilho, *Sotahistorian tutkimuksesta*. (Historiallinen Aikakauskirja 3/1975).

II Metodiikkaa

Nimenomaisesti sotahistorian tutkijoita varten kirjoitettua opasta ei ole saatavana, eikä alan kirjallisuudessa juuri kiinnitetä erikseen huomiota sotahistoriaan. Kun metodi kuitenkin on historian tutkimuksen kaikilla aloilla suurin piirtein sama, sotahistorian tutkijoille voi suositella mm seuraavia teoksia. Luettelo ei suinkaan ole täydellinen, yliopistojen kirjastoista löytyy tässä mainitun lisäksi runsaasti muitakin metodiopillista kirjallisuutta.

- Barzun, Jacques — Graff, Henry F, *The Modern Researcher*, USA 1962
Sisältää runsaasti hyödyllisiä käytännöllisiä ohjeita. Yliopistollinen kurssikirja.
- Bauer, Wilhelm, *Einführung in das Studium der Geschichte*. Zweite, verbesserte Auflage. Frankfurt a.M. 1961.
Julkaistu tässä muodossaan ensi kerran 1928. Korkeahkosta iästään huolimatta edelleen käyttökelpoinen, monipuolinen, helposti luettava ja runsaasti neuvoja tarjoava teos. Yliopistollinen kurssikirja.
- Bernheim, Ernst, *Lehrbuch der Historischen Methode*, Leipzig 1889.
Ensimmäisiä julkaistuja metodioppaita, sisältää korkeasta iästään huolimatta paljon edelleenkin käyttökelpoista.
- Bernheim, Ernst, *Einleitung in die Geschichtswissenschaft*.
Vierte, neuarbeitete Auflage. Berlin und Leipzig 1926. Bernheimin em teoksensa pohjalta laatima historian tutkijain ”vähä katekismus”.
- Carr, Edward Hallet, *Mitä historia on (What is History?)*. Suomentanut Sirkka Ahonen. Helsinki 1963. Suppea (165 s) katsaus historian tutkimuksen keskeisiin ongelmiin. Yliopistollinen kurssikirja.
- Clausen, H P, *Hvad er historie?* Kobenhavn 1963.
Suppea (164 s) mutta antoisa.

- Dahl, Ottar, Historian tutkimuksen metodiopin peruspiirteitä. (Grunntrekk i historieforskningens metodelaere). Suomentanut Kyösti Jaakonsaari. Tapiola 1971.
Lähinnä pohjoismaiden historian tutkijoita varten kirjoitettu, osin suomalaisella esimerkkiaineistolla varustettu. Suppea (112 s), moderni, sisältää monia merkittäviä oivalluksia.
- Halphen, Louis, Johdatus historiantutkimukseen (Introduction à l'histoire). Suomentanut Eino E Suolahti. Porvoo 1951.
Suppea (98 s) johdatus historiantutkimuksen keskeisiin ongelmiin.
- Kalela, Jorma, Historian tutkimusprosessi. Helsinki 1972.
Lähinnä uusimman poliittisen historian tutkijoille tarkoitettu opas, jossa pyritään yhdistämään historian ja yhteiskuntatieteiden näkökulmia.
- Kirn, Paul, Einführung in die Geschichtswissenschaft. Berlin 1963.
Suppea (127 s), mutta antoisa.
- Renvall, Pentti, Nykyajan historiantutkimus. Porvoo 1965.
Ansoituneen historioitsijan lähinnä Suomen historian tutkijoita varten kirjoittama. Erityisen suositeltavia ovat lähteitä ja lähdekritiikkiä käsittelevät luvut. Yliopistollinen kurssikirja.
- Samaran, Charles, L'Histoire et ses méthodes. Bruges 1961.
Tarjona olevista metodioppaista laajin (1795 s), ehkä myös parhain. Yliopistollinen kurssikirja.
- Torstendahl, Rolf, Historia som vetenskap. Malmö 1966.
Lähinnä pohjoismaisia historiantutkijoita varten kirjoitettu, monessa suhteessa ansiokas teos. Yliopistollinen kurssikirja.
- Vincent, John Martin, Historical Research. An Outline of Theory and Practice. USA 1974.
Jo vuonna 1911 ilmestyneen teoksen uusin painos. Parhaita puolia lähteiden laaja esittely.